

ԼՈՒՄԱՅ

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻ

1898 թ.

Ա. ԴՐՔԻ

ՅԱԽԵԼՈՒԱԺ

ՄՕՐԷԻ ԻԾԽԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

Թարգ. Վահան Ե. Վ. Բաւստանեան

Սոյն պատմական վիպասանութիւնը գրած է յու-
նարէն լեզուով: Մենք թարգմանեցինք ռսերէն թարգ-
մանութիւնից ¹⁾: Թէպէտ այդ պատճառով ընագիրը
պէտք է անշուշտ շատ ըան կորցնէր իւր արժանա-
ւորութիւններից, ըայց եւ այնպէս՝ եթէ ընթերցողը
ուշադրութեամբ կկարդայ այս պատուական վիպասա-
նութիւնը, նա կզգայ իւր սրտի եւ հոգու վերայ այն
վսեմ եւ ոգեւորիչ տպաւորութիւնը, որ գործում է
սա: Եւ այդպիսի դէպքերում մենք հասած կլինենք
մեր թարգմանութեան նպատակին:

ՎԱՀԵՆ Ժ. ՎԱՐԴ. ԲԱՍՏԱՄԵՆԸ

¹⁾ Ռուսերէն թարգմանութիւնը տպուած է „Семейные
вечера“ ամսագրի 1875 թ. 1—4 համարներում: Հայ թարգմա-
նութեան լեզուն հարկ եղաւ մի փոքր սրբագրել:

Մ Օ Ր Է Ի Ի Ձ Խ Ա Ն

Վ Է Պ

1.

ՍՊԱՍԵՆԼՈՎ ՄԵՆԱՄԱՐՑՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԳԻՄԻՆ

1209 թուականի Սեպտեմբեր ամսի մի պայծառ օր էր։
Լակեդեմոնի բնակիչները զարդարուել էին աօնական լաւագոյն շորերով։

Դեռ նոր էր լուսանում, բայց ժողովուրդը խումբ խումբ կիսուում էր մի բոլորաձև ահագին շինութեան շուրջը : Այդ բիւզանդական ճաշակով շինուածքի աւերակները երևում են տակաւին մինչև պսոր։ Ցնանելով այդ բոլոր շարժողութիւնը, այդ շաապը և աագնապը, ժողովրդի պղպիսի մեծագումար բազմութիւնը, կարելի էր կարծել թէ՛ Սպարտան վերստին աօնում է իւր հինաւուրց աօները, կամ՝ վերադառնալով Լիկուրգոսի հաստատութեանց ժամանակների՝ վերստին, որպէս հնումը, հաւաքւում է ժողովուրդը հրապարակի վերայ։

— Ի՞նչ ես անում, կոյր ես, ի՞նչ է, գոչեց մէկը ամբօխի մէջ, ուժգնութեամբ մղելով մի արտաքին դրութեամբ վայրենի և ոչխարի մորթերով քածկուած հովուին, որ կուտեց գոռղի ուր։

— Թողէ՛ք անցնեմ, աղաղակում էր հովիւը, ձեռքերը թափ աւլով, — ես կամենում եմ ներս մտնել։

— Եթէ կամենում ես մտնել, դնա՛ ուրեմն բո՛ւսների վերայ, և ոչ թէ ուրիշի։

— Ես գնում եմ ինչի վերայ որ պատահում է, պատասխանեց հովիւը, ցոյց աւլով երկու հսկայական բռունցք,

որ կարող էին յարգանք ազդել ամենամանկներ մարդուն անգամ — Հեռուից եմ եկած տեսնելու մենամարտութիւնը:

— Եթէ եկել ես հեռուից, խոխտաբար խրատում էր առաջինը, — կարող ես վերադառնալ և գնալ աւելի հեռու:

— Մի՛ շտապիր պոպկէս, ասաց մի երիտասարդ Արգիացի, որ կանգնած էր հովուի մօտ, — մինչև իշխան Գողթրիգի գալը չի սկսուի մենամարտութեան հանդէսը:

— Ա՛խ, ուրեմն նա դեռ ևս չէ՞ եկել, հարցրեց հովիւը:

— Ի հարկէ ո՛չ, պատասխանեց Արգիացին: — Ես միայն նորան եմ սպասում. կտեսնեմ նորան և խկոյն կերթամ:

— Բայց, ի՞նչպէս տեսնել նորան: Ասա՛ ուղիղը, ընկեր, ծիծաղելով ասաց Լակերեմոնացին, որ առաջինը սկսեց խօսել. բեղ ցանկալի է տեսնել չքնաղ Աննային, և ոչ թէ իշխան Գողթրիգը — Վիլարդուինին: Այն օրից, երբ դու տեսել ես Աննային, խելագարուել ես:

— Չեմ ուրանում, ասաց Արգիացին. — նա հրաշք է գեղեցիկութեան, նա աւելի գեղեցիկ է քան թէ արեգակը, աւելի թարմ է քան թէ Արտոսի պարտէզների բոլոր վարդերը: Բայց նորան տեսնելու համար չէ՞ որ ինձ կհարկաւորի յետաձգել գնալս մի քանի ժամանակ:

— Ո՞վ է դա, այդ գեղեցիկ Աննան, հարցրեց հովիւը Արգիացուց:

— Ի՛նչպէս, պատասխանեց նա, — դու հովիւ ես Վլաքից, դու պէտք է նորա հայրենակիցը լինիս: Աննան Ելլադայի իշխանի աղջիկն է:

— Մեր Թէոդոր իշխանի աղջիկը: Բայց, ի՞նչի համար է նա այստեղ:

— Նա այստեղ է իւր պապի հետ:

— Ա՛խ, ծերունի Պետրալիֆասի՞ հետ:

— Ուրեմն, դու նորան ճանաչում ես:

— Ի՛նչպէս չճանաչեմ. ես վլաք եմ, միւլնոյն նահանգից, Արապյում ես յաճախ տեսել եմ իշխանին և նորա աներոջը: Ուրեմն Պետրալիֆասը կգա՞յ այսօր այստեղ իշխան Գողթրիգի հետ:

— Անկասկած, կգայ, պատասխանեց Արգիացին: — Այնպէս չէ, ընկեր:

— Ի հարկէ, ասաց Լակեդեմոնացին: — Գողթրիդ դը—Վիլլարդուինը մեծ պատիւ և ուշադրութիւն է ցոյց տալիս իւր հիւրին: Հէնց նորա համար պատրաստեց նա և պսօր մենամարտութեան հանդէսը: Աննան պիտի յանձնէ յաղթողին ոսկի պսակը:

— Աննան, գոչեց Արգիացին. — պէտք է մնալ և տեսնել: Բախտաւոր է նա, ով կստանայ մրցանակը նորա ձեռքից: — Իսկ ես կարծում եմ որ՝ աւելի բախտաւոր կլինի նա, ով կստանայ նրա իսկ ձեռքը, ծիծաղելով ասաց Լակեդեմոնացին:

— Ինչո՞ւ է եկել պստեղ մեր իշխանի աները, հարցրեց հովիւրը: — Նա ինչ գործ ունի օտար երկրում:

— Օտար երկրում, գոչեց մէկը ամբօխից, Վալամատի բնակիչ. բայց Պետրալիֆասը սյստեղ ինչպէս իւր տան մէջն է:

— Մի՞թէ, ինչո՞ւ:

— Ինչո՞ւ: Ահա՛ ինչու, պատասխանեց մեսինացին: — Երբոր Պետրալիֆասը Ալէքսիանոս կայսեր սիրելի պալատական էր, այն ժամանակ նա, իբրև խորամանկ և փորձառու մարդ, հոռով զգաց որ՝ կայսերութեան գործերը վատ են. նա հոռ առաւ որ՝ օդի մէջ շրջում էր փոթորիկ, և խորամանկը հոգս քաշեց դէպ ժամանակին փոխել ոսկու վերայ կայսեր բարեկամութիւնը: Բայց մտածելով որ՝ և ոսկիքը կորչում են շատ անգամ խառնաշփոթ ժամանակ, Պետրալիֆասը նոցանով հողեր գնեց Մօրէում, այնպէս որ այժմ Վալամատի և Մանի ամենապաղաքեր դաշտերը, այն բոլոր երկիրները, ուր չեն բնակւում սլաւոնները, պատկանում են այդ ծերունուն: Ահա՛ թէ ինչու նա Մօրէումի է:

— Բայց գուցէ կայ և մի ուրիշ պատճառ, նկատեց Լակեդեմոնացին խորհրդաբար աչքով անելով:

— Ո՞րպիսի պատճառ ձեր կարծիքով, հարցրեց կալամացին:

— Ասում են թէ իբր նա իւր թոռնուհին տալիս է Գողթրիդ դը-Վիլլարդուինին, մեր կուսակալի որդուն:

— Գողթրիդին, ձեր կուսակալի որդուն: Ով այդ ասում է, սխալւում է, ասաց մի յոյն, որ լսում էր այդ խօսակցութիւնը: — Աննան կամուսնանայ Տօնի եղբորորդուհեա:

—Ի՞նչ Օտօն, հարցրեց Արգիացին:

—Օտօն դը-Լառօշ, Աթէնքի իշխան: Ելլադայի իշխանին ձեռնառու է խնամենալ Ատտիկէի իշխանի հետ:

—Բայց, ասաց Լակեդեմոնացին, — նորան աւելի ևս ձեռնառու է խնամենալ Պելոպոնէսի իշխանի հետ. չէ՞ որ դը-Լառօշը նորա իշխանութեան տակն է:

—Ի հարկէ, պատասխանեց յոյնը, — եթէ Վիլլար-դուփնը լինէր իսկական տէրը, բայց նա միայն կուսակալ է:

—Կուսակալ կամ տէր — միևնոյն է, պատասխանեց Լակեդեմոնացին: — Ես կցանկայի տեսնել թէ՛ ի՞նչ տէրը բարձր է Վիլլարդուփնից. նա իւր հօրեղբօր, Ծերունի Գոռֆրիդի արժանաւոր ժառանգն է:

—Ա՛խ, Ռօմանիայի մարաջախտի՞. այո՛, նա խելօք և բաջ ասպետ էր, ասաց Արգիացին:

—Երկու կայսրը, առաջ Բալդուինը, իսկ յետոյ Հենրիկոսը, հաւասար կերպով յարգում էին նորան, աւելացրեց սպարապետը: — Իբրև նշան յարգանաց դէպի Ծերունի Գոռֆրիդը, Հենրիկոս կայսրը առաջարկեց նորա եղբօրորդուն, մեր կուսակալին, ընտրել իւր ուզած երկիրը:

—Եւ նա ընտրեց Մօրէ՛, հարցրեց հովիւը:

—Նա ոչինչ չընտրեց, պատասխանեց Վալամատցին: — Նա պատասխանեց թէ՛ ընտրութիւնը թողնում է իւր թրին — և դարձաւ Շամպանացուն ստորագրեալ իշխան:

—Այսինքն, նկատեց Լակեդեմոնացին, նա տէր ընտրեց իւր համար Շամպանի իշխանին, որ իւր մտերիմ բաւկառն է, պատերազմում էր նորա հետ միասին, և նոցա միացած սուրբըրը նուաճեցին ամբողջ Պելոպոնէսը:

—Չէ՛, ոչ ամբողջը, պատասխանեց Արգիացին ինքնահաճոյ շեշտով, — աշխատեցէք դուրս հանել Արգոսը, Նափիլիան, Կորնթոսը և Մոնեմբազիան:

—Է՛հ, թո՛ղ այդպէս լինի, այս օրուան համար կհանեմ, ծաղրում էր Լակեդեմոնացին, բայց թէ վաղը ի՞նչ կլինի — կտեսնենք:

—Բայց սա առաջին տարին չէ որ՝ դուք տեսնում էք, պարծենալով ասաց Արգիացին: — Մենք ունինք ամուր պարիսպներ. ինքը կայսրը փորձեց խորտակել նոցա, բայց չը-

կարողացաւ եւ բացի սորանից, այդ պարսպների մէջ ապրում է Առիւծ (Լեւոն) Սքուորսը:

—Է՛հ, հարեւան, պատասխանեց սպարապետին.—մենք էլ ունէինք պարիսպներ, և այդ պարսպների մէջ նոյնպէս ապրում էր Առիւծ Խամարէթը: Մենք հինգ օր պաշտպանւում էինք, բայց ի՛նչ կարողացանք անել, թէպէտ, կարծեմ, դուք էլ լաւ գիտէք, թէ մենք ի՛նչպէս էինք կըռւում: Քրանկները տիրել են մեր բոլոր երկրին, իսկ դուք յոյս ունիք մէ՞նակ ազատուիլ ջրհեղեղից:

—Այո՛, յոյս ունինք, ասաց Արգիւթին, իսկ յոյսը յաջողութեան կէսն է:

—Բայց այն երկիրները, որ նուաձել է Վիլլարդուինը, պատկանում են նորա մեծաւորին, անվստահութեամբ հարցրեց հովիւը:

—Համպանիի իշխանը չէ մտածում մեր վերայ, նկատեց կալամատցին:—Նա կալուածներ ունի Քրանսիայում, և ասում են մինչև անգամ որ՝ նա այստեղ երբէք չի գալ:

—Դիցուք թէ այդպէս է, բայց չէ՞ որ նա կարող է մէկ ուրեշ մարդ ուղարկել այստեղ իւր տեղը, պատասխանեց արգիւթին:

—Ա՛խ, դու կարծում ես որ՝ կարող է: Դէ՛, որ այդպէս է, մենք էլ կիմանանք ասել մեր ասելիքը—Վիլլարդուինը լաւ կուսակալ է, բայց մենք էլ ոչխարներ չենք, մեր վիճակը չէ կարելի տնօրինել ում խելքը ինչպէս որ կ'իջի:

—Արժէ՞ խօսել, ընկեր: Այս բոլոր խօսակցութիւնները չէ՞ որ ոչինչ հեռւանք չեն կարող ունենալ: Համպլիտը մեր իշխանն է. նա կկարգադրէ այնպէս, ինչպէս Աստուած նորան միտք կտայ: Բայց, մենք կարող ենք փոքր ինչ առաջ գնալ, բաւական տեղ բացուեցաւ. Դէ՛, պարոն հովիւ, բաց ճանապարհը:

—Բայց կուսակալը այստեղից կանցնի իւր պալատականներով, հարցրեց հովիւը:

—Ի հարկէ այստեղից, պատասխանեց մեսիխացին: Դէ՛, գնա՛ առաջ:

—Ինքներդ գնացէք առաջ, եթէ այդպէս ցանկանում էք, իսկ ես կսպասեմ այստեղ, պատասխանեց հովիւը:

Եւ այդ խօսքերից յետոյ նա ձեռքերը ծալեց կուրծքի վերայ, պինդ կանգնեց իւր տեղում, թողեց անցնել իւր մօտից բոլոր ամբօխը, և յետոյ մնաց նորն դրուժեան մէջ բոլոր ժամանակ, իբրեւ մի անշարժ ժայռ, դէմ դնելով ժողովրդի նոր հոսանքներին:

2.

ՎԻՂԱՐԴՈՒՒՆ ԿՈՒՍԱԿԱՆԻ ՏԱՆԸ

Մինչդեռ վերը նկարագրածը կատարւում էր կրկէսի ռների մօտ,—կուսակալի պալատի մէջ նոյնպէս մեծ շարժողութիւն էր: Ասպետները, երկաթի զրահներով զարդարուած անդադար ելումուտ էին անում այնտեղ. դահլիճների մէջ լսւում էր զէնքերի զրնդոց. բակումը հնչում էր ձիերի խրինջոցը և ակոսապահները շրջեցնում էին նոցա: Պալատի դռների մօտ խռնւում էին մեծ բաղմունքամբ բարոնները, որ յաղթել էին և տիրել Պելոպոնէսին, մի քանի բնիկ իշխաններ, շատ կանայք—Փրանսիացիներ և յոյներ: Ամենքը սպասում էին կուսակալի դուրս գալուն:

Վերջապէս՝ վարագոյրը, որ բաժանում էր դահլիճը կուսակալի սենեակից, բարձրացաւ և կուսակալը մտաւ դահլիճ:

Վիլարդուինը միջին տարիքի մարդ էր, բայց դէմքով աւելի երիտասարդ էր երևում: Ամենից առաջ նա ողջոյն տուեց կանանց, և յետոյ՝ դառնալով դէպի բոլոր հիւրերը, ժպտալով ասաց.

— Կարծեմ, ժամանակ է գնալու:

Բայց այդ իսկ ըոպէին, երբ արդէն ամենքը պատրաստուել էին դուրս գնալ դահլիճից, ծառան յայտնեց որ՝ մի հոգևորական անձն ցանկանում է տեսնել կուսակալին:

— Թո՛ղ գայ երեկոյեան, այժմ ժամանակ չունիմ, ասաց Վիլարդուինը:

Ծառան գնաց, բայց մի ըոպէից յետոյ վերադարձաւ յայտնելով թէ՝ բահանան անպատճառ պահանջում է տեսուլթիւն:

—Ի՞նչպէս, պահանջում է տեսութիւն երբ ես բացասեցի, գոչեց Վիլլարդուինը:—Այո՛, այդ պարոնները վերջապէս կորցրին բոլոր չափը... Դոքա ցանկանում են իշխել իմ վերայ: Այդ չի լինի... Ասացէք որ՝ ես չեմ ընդունում:

—Աստուածային օրհնութիւնը թո՛ղ իջնի ձեր վերայ լսուեցաւ ձայնը դրան մօտ:

Վարդապետը չսպասեց կուսակալի պատասխանին և ինքը ներս մտաւ:

—Ժամանակ չունիմ ձեզ հետ խօսելու, հայր սուրբ: Գնացէ՛ք, գոչեց Վիլլարդուինը զայրացած:

—Աստուածային օրհնութիւնը թո՛ղ իջնի ձեր վերայ, —կրկնեց վարդապետը չշարժուելով իւր տեղից և խորը գլուխ տալով:

Կուսակալի երեսը կնճռոտուեցաւ, բոլոր ներկայ եղողները սարսափ զգացին, նոքա լաւ գիտէին Վիլլարդուինի կատաղի քնաւորութիւնը...

Բայց որպէս մեծ էր ամենքի զարմանքը, երբ Վիլլարդուինը մօտեցաւ վարդապետին և հեղութեամբ ասաց.

—Հայր սուրբ, դուք եկել էք անյարմար ժամանակ. ես այժմ պատկանում եմ կանանց... բայց թո՛ղ երեք ոչ ոք չասէ թէ՛ Գոգֆրիդ Վիլլարդուինը չլսեց մեր սուրբ եկեղեցու պահանջները: Ասացէք, ի՞նչ էք կամենում, միայն շուտով: Համեցէ՛ք:

Եւ կուսակալը տարաւ վարդապետին իւր սենեակը:

Այդպիսի խափանմունքը շատ հաճոյական չէր հիւրերի համար: Անցաւ մի քանի րոպէ սպասելում... վարագոյրը չէր շարժուում, և դահլիճի մէջ նորից սկսուեցան խօսակցութիւններ:

Դահլիճի մի անկիւնում նստած էր մի երիտասարդ մարդ, որ գրաւում էր իւր վերայ բոլորի ուշադրութիւնը. սևորակ աչքերը, խոհական դէմքը, ուռուցիկ մտածող ճակատը, արտայայտում էին երիտասարդի մէջ վաղահասուն ծանրարարոյութիւն—դա Վիլլարդուինի որդին էր—Գոգֆրիդ:

Նա խօսում էր կաթոլիկ եպիսկոպոս Բենուայի հետ, որ Պատրասի մետրապօլիտի յաջորդներից մինն էր: Պելուպո-

նէսի նուաճողները բաժանեցին երկիրը տասը եկեղեցական առաջնորդութեան, որպէս և բաղաբական կառավարութեան կողմից տասն և երկու բարօնութեան:

Բենուան գրեթէ հասակակից էր Գողթրիդին. նորա ուսում ստացան միասին, և ասում էին մինչև անգամ որ յատկապէս այդ հանգամանքի շնորհիւ Բենուան ստացել էր իւր բարձր աստիճանը: Նա միայն նախընթաց օրը վերադարձել էր Կ. Պօլսից, ուր ուղարկել էր նորան կուսակալը կրօնական գործերով: Եպիսկոպոսը ոգևորուած պատմում էր իւր ընկերին (Գողթրիդին) մայրաքաղաքի հոյակապութեան մասին. մանաւանդ նա ոգևորում էր, գուցէ աւելի քան թէ վայել էր մի հոգևորականին, կայսերական պալատի շքեղութեամբ, պալատական ասպետների փայլով և կանանց գեղեցկութեամբ, որք կազմում էին պալատի զարդը:

— Է՛հ, սրբազան հայր, ասաց Գողթրիդը ժպտալով, ձեր ոգևորութեան միւս բոլոր առարկաները դեռ ևս փոքր ՚ի շատէ տանելի են. բայց ինչ որ վերաբերւում է վերջինին, եթէ ես լինեի Պատրասի արքեպիսկոպոսի տեղը, ես կարգից կզգէի ձեզ:

— Եւ կլինէիք շատ անշնորհակալ մարդ, սիրելիս:

— Անշնորհակալ: Բայց ի՞նչու:

— Որովհետեւ երբ ես շլացած աչքերով նայում էի կայսերական երկնակամարի բոլոր այդ աստղերի վերայ, ամենից աւելի մտածում էի ձեր մասին:

— Ի՞մ մասին: Զարմանում եմ ձեր իսկ և իսկ բրիւտոնէական անձնուերութեան: Բայց չէ՞ կարելի արդեօք իմանալ թէ ինչպէս էր այդ:

— Այդ գեղեցիկ երկնակամարի վերայ մի աստղ էր փայլում ինչպէս արեգակ—մատաղահաս օրիորդ, և մաքիս մէջ նորան նշանակեցի ձեզ համար:

— Ա՛խ, ահա ուրեմն ո՞րպիսի ծանր գործերով էք զբաղուած եղել դուք Կ. Պօլսում: Դուք կամենում էիք ինձ պսակել բռնադատութեամբ, առանց իմ գիտութեան:

— Բայց, ի՞նչու և այդպէս չլինէր, պատասխանեց եպիսկոպոսը կէս մի հանաք—կէս մի շիտակ:—Կարծեմ որ դուք տեղիք չէիք ունենայ գանգատուելու, եթէ ասեմ ձեզ որ՝ այն օրիորդը, որը ես կցանկանայի առաջարկել ձեզ

կնուծեան, մի ամենաչքնաղ էակ է, որպիսին Աստուած հաճել է ուղարկել երբ և իցէ մահկանացուների երջանկութեան համար, ամենակատարելագոյնն է այն բոլոր կանանցից, որք երբ և իցէ զարդարել են մի թագաւորի պալատը:

— Սրբազան հայր, ասաց Գօդֆրիդը, ձեր յափշտակութիւնը, բացի նսրանից որ՝ փոքր ինչ սատանայական գայթակղութիւն ունի, անարդար է կացուցանում ձեզ դէպի ուրիշ թագաւորների պալատները: Նսրայեքք ահա այն օրիորդի վերայ, որ նստած է մօրս կշտին: Ավստահանաք արդեօք և այժմ ասել որ՝ ձեր չքնաղ բիւզանդացուհին դորանից աւելի գեղեցիկ է:

— Ո՛հ, ո՛վ է դա, հարցրեց եպիսկոպոսը, առաջին անգամ միայն ուշադրութիւն դարձնելով դահլիճի այն կողմի վերայ:

— Այժմ յիշաւի տեսնում եմ որ՝ դուք այս երկրեց չէք, ծիծաղելով ասաց Գօդֆրիդը. — մի՞թէ դուք չէք ճանաչում Աննային, Ելլադայի իշխանի աղջկան:

— Ա՛խ, դա՛ է ուրեմն Աննան, ասաց եպիսկոպոսը: — Իսկ այն երիտասարդ մարդը, որ այնպէս համարձակ խօսում է նորա հետ, ո՛վ է նա:

— Նա Գօտիէ ասպեան է, որ եկել է մեզ մօտ Աթէնքից: Ես կարծում եմ որ՝ Օտօնը ուղարկել է նորան այստեղ յատուկ նպատակով — խնդրել Աննայի ձեռքը իւր եղբորորդի և ժառանգ Գիւլիի համար: Բայց ինձ թւում է թէ՛ վատ դեսպան է ընտրել իւր եղբորորդու շահերի վերաբերմամբ:

— Դա՛ է ուրեմն Թէոդորի աղջիկը: Կ. Պօլսում ես շատ բան լսեցի դրա հօր քաջութեան մասին, և աւելի շատ աղջկայ գեղեցկութեան մասին: Բայց իրականութիւնը գերազանցում է բոլոր նկարագրութիւններին: Սակայն, այնուամենայնիւ ես շարունակում եմ պնդել և հաստատ մնալ իմ ընտրութեան վերայ: Եթէ նա, որին ես որոշել եմ ձեզ համար, այդչափ գեղեցիկ չէ, բայց աւելի բարձր է իւր ծագումով և աւելի մօտ է կայսերական դահլիճ:

— Բայց, ո՛վ է այդ փիւնիկը, հարցրեց Գօդֆրիդը:

— Ոչ պէ՛տք է, սիրելիս, եթէ ոչ Ագնէս դը-Վուրտենէն:

—Այսպէս քրոջաղջիկը:

—Այո, նորա Յօւնդա քրոջ աղջիկը:

—Բայց, արդեօք, Հենրիկոս կայսրը ունի՞ զաւակներ, հարցրեց Գոգֆրիդը, թողնելով արդէն հանաքը:

—Ո՛չ, պատասխանեց եպիսկոպոսը. նորա մահից յետոյ գահը կանցնի Պետրոս դը-Վուրաէնէի ձեռքը. Ագնէսի հօր և նորա մօր, խելացի Յօւնդայի ձեռքը, որը այժմ էլ արդէն կառավարում է կայսրին իւր ձեռքում:

—Եթէ նա այդպէս մօտ է գահին, ասաց Գոգֆրիդը, անշուշտ կան ուրեմն արդէն շատ պառուղներ նորա ձեռքի:

—Բայց և ես չեմ ասում՝ ձեզ թէ՛ առաջարկում եմ հեշտ յաղթուածին, կան մինչև անգամ թագակիր...

Երեսասարդը բռնեց իւր խօսակցի ձեռքը և աչքերով ցոյց տուեց մի ծերունու վերայ, որ մօտենում էր դէպի նոցա ծանր քայլերով: Ծերունին հագած ունէր հիւանալի շորեր. նա կարճահասակ էր, սպիտակ մօրուքով, և խիտ յօնքերի տակից նետում էր շատ կենդանի և թափանցիկ հայեացքներ:

—Ջգուշացէ՛ք, ասաց Գոգֆրիդը. —Պետրալիֆօսի աւանջը սուր է, իսկ մեղ ամենևին հարկաւոր չէ որ՝ նա լսէ մեր խօսակցութիւնը այդպիսի առարկայի մասին:

Պետրալիֆօսը մօտեցաւ եպիսկոպոսին, ողջունեց նորան և հարցրեց—հանգստացել է նա արդեօք իւր ճանապարհորդութիւնից յետոյ:

—Ճանապարհորդութիւնից յետոյ մարդս շատ շուտով է հանգստանում բարեկամի յարկի տակ, պատասխանեց եպիսկոպոսը:

—Բայց սա դեռ ևս չէ հանգստացել իւր տպաւորութիւններից, ասաց Գոգֆրիդը. —նորին սրբազնութիւնը անդադար պատմում է ոգևորութեամբ կայսերական պալատի շքեղութեան մասին:

—Նորին պայծառափայլութիւնը կարող է ասել ձեզ— իրաւունք ունիմ ես թէ ոչ, պատասխանեց եպիսկոպոսը: Նա այն էլ էր ասում որ՝ Կ. Պօլիսը—բաղաճների թագաւորն է. նորա առաջը մեր Փարիզը—խրճիթների մի կոյտ է և միգամած ցեխի մէջ թաղուած:

—Արդեմ, ինձ կարելի է անաչառ և անկողնապահ

համարել, պատասխանեց Պետրալիֆասը. — Բայց ես կասեմ որ՝ եթե երբևիցե հարց կբարձրանայ համաշխարհային մայրաքաղաքի մասին, միայն և. Պոլիսը կարող է յայտնել իւր իրաւունքը:

— Ինչպէս կցանկանայի տեսնել այդ հռչակաւոր քաղաքը, գոչեց Գողֆորիդը:

— Ձերդ բարձրութիւնը պէտք է անպատճառ գնայ և. Պոլիս, ասաց եպիսկոպոսը. Աշնանը կանուխ գնում են այնտեղ կայսերական նաւերը, որք ձմեռում են այստեղ Պելոպոնէսում. ձեզ շատ յարմար կլինի գնալ նոցա հետ:

— Այդ բանի մէջ ես չեմ կարող ձայնակից լինել ձերդ սրբազնութեան կարծիքին, ասաց Պետրալիֆասը: — Նորին բարձրութիւնը արդէն խոստացել է գարնանը գնալ մեզ հետ Ելլադա: Ի հարկէ Արտան և. Պոլիս չէ, բայց այնտեղ ապրում է մի բարի հարւան, որ բաց գրկով կընդունէ մեծ Վիլլարդուինի որդուն:

— Ես շատ ցանկանում եմ ծանօթանալ Ելլադայի իշխանի հետ, ասաց Գողֆորիդը: — Ամեն տեղ գովաբանում են նորա խելքը և քաջութիւնը:

— Եւ դուք տեսնում էք թէ որչափ փափագում է իմ փեսան ամրապնդել իւր բարեկամութիւնը ձեր երեւելի հօր հետ, ասաց ծերունին: — Նա ինքը չկարողացաւ գալ այստեղ, բայց թոյլ տուեց իւր աղջկան ուղեկցել ինձ որ՝ նա լինի այստեղ իբրև նորա ներկայացուցիչ: Նա անպատճառ կամենում էր ուղարկել մի դեսպան, որը հաճելի լինէր այստեղ:

— Սովորաբար, քաղաքավարութեամբ պատասխանեց Գողֆորիդը, ամենամեծ քաջութեան կշախն ծաղկում է ամենաչքնաղ գեղեցկութիւն:

Այդ նկատողութիւնների առարկան — Աննան նստած էր դահլիճի միւս կողմում, կուսակալի կնոջ՝ Ջապելի մօտ, բարձունքի և երևելի տիկիներին մէջ և գերազանցում էր նոցա ամենքին գեղեցկութեամբ և նազելութեամբ: Նա բոլորովին արժանի էր այն զարմանքին և այն պատուին ու յարգանքին, որով շրջապատում էին նորան:

Նա հագած ունէր կապաագոյն շորեր արծաթի աստղիկներով զարդարած. վզի վերայ ադամանդեայ մանեակ. նոյնպիսի ադամանդեայ մի թագ զարդարում էր նորա սև հա-

րուստ մազերը: Աննայի ամեն մի շարժումները ներդաշնակ էր, ամեն մի հայեացքը — անուշ ժպիտ:

Աննայի մօտ կանգնած էր Գօսիէն — երիտասարդ, դեղեցկադէմ, շիկագանգուր ասպեա, ժիր և ուրախ: Նա խօսում էր օրիորդի հետ, կրթնելով նորա աթոռի մէջքին: Երբ Աննային հարկաւոր էր պատասխան տալ, նա սակաւ ինչ թեքում էր իւր սագանման վիզը:

— Ես ճանաչում եմ մի մարդ, ասում էր Գօսիէն, որ շատ կախոսոյ որ՝ ինքը չկարողացաւ այստեղ լինել այս հանդիսաւոր օրը:

— Մի՞թէ, հարցրեց Աննան:

— Ո՛հ, որպիսի արհամարհանք է հնչում այդ բառի մէջ — Սի՞թէ: Կարո՞ղ եմ վստահանալ և հարցնել թէ՛ ինչո՞ւ է այդպէս:

— Պատճառը շատ պարզ է, պատասխանեց Աննան. — գուցէ դուք ճանաչում եք այդ մէկ մարդուն, բայց ես նորան չեմ ճանաչում:

— Բայց, եթէ ես ձեզ ասեի որ՝ այդ մէկ մարդը — Գիւլի-դը-Լա-Ռօշն է:

— Ես կըկրկնեի միևնոյնը — ես նորան չեմ ճանաչում:

— Զգում եմ, պատասխանեց Գօսիէն, որ իմ դեսպանութեան նպատակը չպիտի յաջողուի, և իմ աերը ուղարկելով ինձ այստեղ՝ սխալուել է իւր ընտրութեան մէջ:

— Դուք այդպէս եք կարծում, ժպտալով հարցրեց Թէոդորի աղջիկը: Բայց չգիտեմ թէ՛ ի՞նչն է ստիպում ձեզ գալ այդպիսի եզրակացութեան: Յամենայն դէպս, եթէ կը հարկաւորի իմ վկայութիւնը, ես կվկայեմ որ՝ ձեզ պակաս չէր եռանդ, որպէս և ճարտարաբանութիւն: Եթէ ես խնդրեի ձեզանից նկարագրել ինձ նորան, ով որ ձեզ ուղարկել է, հաւատացած եմ որ՝ կասէիք ինձ թէ՛ նա բոլոր խաչակիրներից ամենաբաջն է, և թէ չկայ երկնքումը այնպիսի հրեշտակ, որ նորանից աւելի սիրուն լինէր:

— Ո՛չ, չնայելով իմ բոլոր եռանդին և հաւատարմութեան, ես չէի դիմի այդպիսի չափազանցութեան, ծիծաղելով պատասխանեց Գօսիէն: — Ես հմուտ չեմ գնահատել աղամարդոց գեղեցկութիւնը: Գիտեմ միայն որ՝ Գիւլին ոչ կտր է և ոչ կաղ: Իսկ ինչ վերաբերում է նորա քաջու-

Թեան, ես չեմ ներկայացնի նորան ոչ իբրև հսկայ և ոչ իբրև մարդակեր: Բայց նա ասպետ է, որ ճանաչում է իւր պարտաւորութիւնները և որ երբէք չէ արել որ և իցէ անպատիւ կամ անարգ գործ:

— Դուք, յիշաւի, մեծ առաքինութիւններ էք յատկացնում նորան: Վարող էք ասել նորան որ՝ ամեն մէկ համեստ ասպետ ունի այդպիսի առաքինութիւններ:

— Անկասկած. բայց Գիւին — Աթէնքի իշխանի եղբորորդին է, իսկ այդ արժանաւորութիւնը չունի ամեն մարդ: Ես կարծում եմ որ այս հանգամանքը աննշան չէ:

— Մի՞թէ, պատասխանեց առաջուան պէս Աննան:

— Բախտաւոր է Գիւին որ՝ այստեղ չէ:

— Ի՞նչու, հարցրեց օրիորդը:

— Որովհետեւ ես գիտեմ աչեր... երբ նոքա նայում են բարեհաճութեամբ, — գարունք են վերադարձնում երկրին, թափում են ծաղիկներ, բացում են երկինքը և բերում են գերերկրային երջանկութիւն: Բայց երբ սյդ աչերը նայում են անտարբերութեամբ — նոքա փչում են ձմեռ և ցուրտ, յիշեցնում են դժոխքը և նորա մռայլ բնակարանները: Ես գիտեմ շրթունքներ... երբ նոքա ժպտում են, — յարուցանում են մեռելներ, բայց երբ այդ շրթունքներից դուրս է թռչում նզոված մի՞թէն. — նոքա մեռցնում են կենդանիներին:

— Բայց, որչափ շատ բաներ էք իմացել դուք, որի մասին ես հասկացողութիւն անգամ չունիմ, ասաց Աննան:

— Ուրեմն, չգիտէ՞ք դուք արդեօք և չէ՞ք կարող ասել ինձ թէ՛ ո՞վ կլինի յաղթողը այսօրուան մենամարտութեան մէջ:

— Եթէ հարց լինէր թէ՛ ո՞վ պիտի ստանայ մրցանակը գեղեցկութեան համար և ես դատաւոր լինէի — չէի դժուանայ տալ պատասխան:

— Հատ սիրուն, ասաց Աննան: — Բայց բանը այնտեղ է որ՝ հարցը վերաբերում է քաջութեան մրցանակին և ես պէտք է յանձնեմ յաղթողին այդ մրցանակը: Ուրեմն, դուք ինչ կասէք,

— Չունիմ նախադուշակութեան ձիրք. բոլորը, ինչ որ կարող եմ ասել, այն է որ ես ինքս կցանկանայի յաղթող հանդիսանալ: Եւ ասեմ ձեզ թէ՛ ինչո՞ւ:

—Ո՛հ, այլ լաւ է ասացէք թէ՛ ինչ կանէիք ստացած մրցանակը:

—Առանց երկբայութեան, պատասխանեց Գոռիէն պաշտօնական ձայնով, ես պարտաւոր կլինէի տանել այն իմ իշխանին և տիրոջ—Գիւլի դը-Լա-Ռօշին:

—Ո՛հ, միշտ այդ Գիւլին, գոչեց, գրեթէ անհամբերութեամբ, օրիորդը:—Դուք այնպէս կանէք որ՝ կսփայէք ինձ տակ նորան:

Այդ միջոցին կարգադիրը յայտնեց որ՝ մենամարտութեան մասնակցող ասպետներին ժամանակ է գնալ կրկէսը և պատրաստ լինել:

Երբ Գոռիէն բարե ֆէա՛ էր ասում Աննային, նա ասաց.

—Ով ցանկանում է ստանալ յաղթութեան պսակը: պիտի նորան արժանանայ ինքը... իսկ ով այն ստանում է,—է՛ տալի ուրիշին...

Այդ խօսքերը վերջացան հրաշալի և զմայլելի ժպիտով: Յետոյ Աննան դարձրեց երեսը դէպի միւս կողմը, և Գոռիէն դուրս գնաց կծուելով շրթունքները:

Դահլիճի միւս ծայրում, որ կողմը դարձրեց այժմ Աննան իւր երեսը, յանկարծ տեսաւ երկու սէնորակ, բոցացայտ աչեր, որ նայում էին նորա վերայ: Այնտեղ կանգնած էր, թիկն առած պատուհանին, մի անղէնք երիտասարդ պարզ վերարկուով. նորա պատկերանման գեղեցիկ և մայրելակազմ կազմուածքի մէջ ցոլում էր մի տեսակ վեհութիւն, բայց գլուխը կորացած էր կուրծքի վերայ: Սե գանգուրները շրջանակում էին գունատ երեսը. կիսաբաց շրթունքի վերայ խաղում էր դառն ծաղր:

Դա առիւծ (Լեոն) Խամարէթն էր, լակեղեմնացին, որի մասին եղած խօսակցութիւնը մենք լսեցինք կրկէսի մօտ:

Վառելով սպարտացիների մէջ հին բաջութեան վերջին կայծը, Խամարէթը յոյս ունէր ընդդիմանալ ֆրանկների արշաւանքին և մեծ բաջութեամբ դիմադրեց հինգօրեայ պաշարմունքին: Բայց այնուամենայնիւ Սպարտան ընկաւ յաւիտեան և առիւծ Խամարէթի թուրը փշրուեցաւ ասպետների երկաթի զրահի վերայ: Վիլլարդուինը և՛ Սպարտայի վերաբերմամբ գործ դրեց նոյն խոհեմ բաղաբանութիւնը, որ գործ էր ածում բոլոր նուաճած երկիրների վերաբերմամբ:

նա թողեց բազմաթիւների ձեռքին իւրեանց արտօնութիւն-
ների մեծագոյն մասը:

Այն ժամանակից ի վեր, երբ Պետրալիֆասը հիւր էր
նորա մօտ, Վիլլարդուինը, կամենալով հաճոյանալ ծերու-
նուն, բոլոր հանդիսաւոր դէպքերում, որպիսին էր և ներ-
կան, հրաւիրում էր բազմի նշանաւոր մարդկանց: Ի հարկէ
նոցա թւում պէտք է անպատճառ լինէր և Խամարէթը, ոչ
միայն այն պատճառով որ՝ նա համարւում էր իբրեւ լակե-
դեմոնի ամենաերևելի մարդիկներից մէկը, այլ և այն պատ-
ճառով որ՝ ծառայելով երբեմն Ելլադայի իշխանի մօտ իբրեւ
պալատական, Խամարէթը ծանօթացել էր այնտեղ Պետրա-
լիֆասի հետ, որը ցոյց էր տալիս նորան մեծ յարգանք և
մտերմութիւն:

Երբ Աննան տեսաւ երիտասարդին պատուհանի մօտ,
նա խոնարհեցրեց իւր աչքերը նորա տիւրը, թափանցող
հայեացքի առջև և գլուխ տուեց Խամարէթին մի տեսակ
շփոթութեամբ:

Խամարէթը մօտեցաւ նորան:

— Դուք այստեղ ներկայ էք իբրեւ պարզ հանդիսատէս,
պարոն Խամարէթ, — հարցրեց օրիորդը:

— Եւ այդքանը արդէն մեծ շնորհք է ստրուկների հա-
մար, պատասխանեց նա դառնութեամբ: — Երբ մեր տիրա-
պետողները թոյլ են տալի մեզ երևալ իւրեանց աչքին, —
միթէ շատ շնորհակալ չպիտի՞ լինինք:

— Ի զուր էք այդպէս խօսում, ասաց Աննան: — Եթէ
դուք դուրս գաք կրկէսը, ոչ ոք իրաւունք չունի, — և ես
հաւատացած եմ որ՝ ոչ ոք և չի ցանկայ արգելել ձեզ մաս-
նակից լինել մենամարտութեան:

— Իրաւո՞ւնք, — այժմ իրաւունքը գրւում է նիզակի
սուր ծայրով... Իսկ մեր նիզակը կոտորւած է: Իսկ ինչ կվե-
րաբերուի ցանկութեան, կայ գոնէ մէկը, որ ինձ կարգիլի:

— Կայ մէկը, ո՛ւմն է արդեօք այդ:

— Իմ սեփական. այդպիսի տեսարանները և հանդէս-
ները զգուշիկ են ինձ:

— Ազգասիրական նախապաշարմունք, ասաց Աննան: —
Խոստովանեցէք որ՝ այդ նախապաշարմունքը այնքան էլ
անաչառ չէ:

—Այնքան էլ անաչառ չէ, մի տեսակ դառնութեամբ գոչեց Առիւծը։

—Դուք չէք սիրում այդ մենամարտութիւնները, ուր ասպետների գերազանցութիւնը անվիճելի է։ Նոքա մանկութիւնից սովոր են զէնք գործածել և այդ արհեստի մէջ նոքա չունին հակառակորդ։ Մեր հայրենակիցները չեն կարող մարտնչել նոցա հետ...

—Դուք շատ կողմնապահ չէք դէպի ձեր հայրենակիցները, ասաց Խամարէթը, կարմիր կտրած։—Բայց ի հարկէ, դուք բոլորովին իրաւացի էք։ Յաղթուածները արժանի չեն որ՝ պլապէս դատէին նոցա մասին։

—Ես չեմ դատում և առաւել ևս չեմ դատապարտում մեր ազգը։ Եթէ ֆրանկներին վիճակուել է քաջութիւնը,—մենք դորա փոխանակ ունինք ուրիշ արժանաւորութիւններ։ Բայց, համաձայնուեցէք որ—քաջութիւն տեսնելով՝ շարժւում է սիրտը, վառւում է երևակայութիւնը... Ի՞նչ կարող է այդ ասպետներից աւելի փայլուն լինել, երբ նոքա ճակատը բարձր բռնած, աներկիւղ և աննախատելի հոգով, մենամարտութեան են կանչում ամբողջ աշխարհքը, հպարտութեամբ յայտնում են որ՝ ոչնչից և ոչ ոքից չեն վախնում, չեն նահանջում ոչինչ բանի առջև, և նիզակներով ապացուցանում են իւրեանց խօսքերի ճշմարտութիւնը։ Միթէ նոցա չեն վիճակւում տղամարդերի գովասանութիւնները, կանանց ծափահարութիւնները։ Միթէ նոցա չե՞ վիճակուած իշխել տիեզերքին...

—Իսկ մեզ վիճակուած է լինել նոցա սարուկների, գոչեց Խամարէթը, դեղնելով։—Ո՛հ Աննա, ինչո՞ւ ես չընկալ Լակեդեմոնի պարիսպների վերայ։

Աննան ժամանակ չունեցաւ պատասխանելու Դահլիճի մէջ սկսուեցաւ շարժողութիւն. վարագոյրը որի վերայ դարձրած էին գրեթէ բոլոր հայեացքները, շարժուեցաւ, և շուտով կուսակալն և վարդապետը երևեցան դահլիճի մէջ։

Դուրս գալով սենեակից, Վիլլարդուինը ասաց վարդապետին գրգռուած ձայնով։

—Գնացէք, հայր սուրբ, ասացէք ձեր մեծաւորին որ՝ եկեղեցու շահերը չեն հերետիկոսների և անուղղափառների

ձեռքում: Ես ժողով կգումարեմ եպիսկոպոսներից. նոքա կվերջացնեն մեր միջի դատը: Գնացէ՛ք խաղաղութեամբ:

Արեղան խոնարհութեամբ գլուխ տուեց և դուրս գընաց դահլիճից, չհամարձակուելով այլևս մի բառ արտասանել: Վիլլարդուինը մօտեցաւ Պետրալիֆասին, որ տակաւին խօսում էր երիտասարդ Գոտֆրիդի և Օլէնի եպիսկոպոսի հետ:

— Այս արեղաները, ասաց կուսակալը, բոլորովին անտանելի են դառնում իւրեանց պահանջներով: Ես տուի նոցա ամենալաւ կալուածքներ, իսկ երբ խնդրում եմ նոցանից չնչին կոպէկներ ընդհանուր գործի պաշտպանութեան համար, նոքա ուղարկում են ինձ մօտ դեսպաններ, որոնք ըստ պահանջում են Վատիկանի ամպրոպներով և նղովքներով: Միթէ ես իրաւացի չեմ հարկ պահանջելով վանքերից, աւելացրեց Վիլլարդուինը դառնալով դէպի Պետրալիֆասը:

— Տո՛ւք զկայսերն կայսեր, պատասխանեց խորամանկ ծերունին փորձառու պալատականի ժպիտով և գլուխ տալով:

— Ես ժողով կգումարեմ եպիսկոպոսներից, ասաց Վիլլարդուինը:— Բայց տիկիները և ասպետները սպասում են անհամբեր: Ժամանակ է գնալու:

Եւ մտնելով Պետրալիֆասի թևի տակ, Վիլլարդուինը առաջինը դուրս գնաց դահլիճից: Նորան հետևեց բոլոր հասարակութիւնը:

3

ԽՕՍԱԿԻՑՈՒԹԻՒՆ

Եթէ այն ժամանակի բաղաբական շահերը պահանջում էին որ սենեակի վարագոյրը իջեցրած լինէր Գոտֆրիդի և արեղայի խօսակցութեան միջոցին, — մեզ համար այդպիսի գաղտնիքը յամենայն դէպս չունի նշանակութիւն: Ընդհակառակն մեր վիպասանութեան ընթացքի պարզութեան հասար և Վիլլարդուինի բնաւորութիւնը գնահատելու համար մեզ հարկաւոր է լսել երկու խօսակիցների խօսակցութիւնը:

Այսպէս ուրեմն՝ մինչդեռ աղնիւ հասարակութիւնը փողերի ձայներով գնում է կրկէս,—եւ դառնանք փոքր ինչ և լսենք թէ ի՞նչ էր խօսուում այդ ոսկեհոռ վարագուրի ետեւից, որի վերայ Պետրալիֆասը ձգում էր գաղտուկ այնքան զննող հայեացքներ:

Երբ Վիլլարդուինը ներս տարաւ վարդապետին իւր սենեակը և վարագոյրը իջաւ, այցելուն ընկաւ թախտի վերայ և մեկնուեցաւ ծանր շունչ առնելով:

—Ո՛ւֆ, ահա՛ մի ճանապարհորդութիւն: Արեղայական հագուստը լաւ է միայն հոգին փրկելու համար, բայց ման գալ դորանով Մեսսարէի (այդպէս էր կոչուում այն ժամանակ Արկագիան) սարերի վերայ ամենէին յարմար չէ: Ես պատրաստ էի արդէն մի քանի անգամ ձգել սորան եղիճի մէջ, ու լաւ կհամարէի շրջել ոտից մինչև գլուխը զինաւորուած:

—Եթէ դու կարողացար շունչ առնել, սիրելի Մատիօ, ասաց Վիլլարդուինը,—ասա՛ շուտով, ինչո՞ւ ես եկել այստեղ և ի՞նչ է նշանակում այդ շորափոխութիւնը: Ի՞նչ կասես:

—Ես հաւատացած եմ որ՝ դուք նախագուշակում էք, պատասխանեց Մատիօ դը-Մօնսը:

—Վոմս դը-Շամպլիտը հրաժարվում է յօգուտ իմ իւր աւատական իրաւունքներից Պելուպոնէսի վերայ:

—Դուք ուղիղ գուշակեցիք առաջին կէտը, բայց ոչ երկրորդը:

— Ի՞նչ, ի՞նչ, ի՞նչ ես կամենում ասել:

—Ես ասում եմ որ՝ կոմս դը-Շամպլիտը յերաւի հրաժարուում է իւր իրաւունքներից Պելուպոնէսի վերայ, բայց միայն ո՛չ յօգուտ ձերդ պայծառափայլութեան:

—Ա՛խ, ապա ուրեմն յօգուտ ո՞ւմ:

—Յօգուտ իւր եղբորորդուն—Ռօբէր դը-Շամպլիտին:

—Մի՛թէ, դու հաւատացած ես:

—Եթէ հաւատացած չլինէի, չէի շտապի գալ այստեղ ոտով Շամպանիից, այն ևս այսպիսի բուրձով:

—Ահա՛ որպիսի շնորհակալութիւն, գուցեց Վիլլարդուինը: Ես նուաճեցի նորա համար Պելուպոնէսը, բաղաք բաղաքից յետոյ, և չնայելով որ՝ կարող էի ինձ վերապահել նորան

իրբւե իմ սրի սեպհականութիւնը, իբրեւ արեան գնով գնած կայուածք, — ես բարեկամաբար և անձնութրաբար դարձայ Շամպլիտի ստորագրեալ: Այժմ նա ուրիշին է տալի իմ նուաճմունքների պտուղները. նա կամենում է որ՝ ես խոնարհեցնեմ ալեգարդ գլուխս ամեն մի երիտասարդի առաջև, այն պատճառով միայն որ՝ այդ երիտասարդը կրում է դը-Շամպլիտի անունը: Ո՛չ, այս զառամեալ գլուխս վաստակել է, կարծեմ, արդէն իրաւունք խոնարհիլ միայն թագաւորի առաջև, և աւելի ոչ ոքի առաջև: Ահա ուրեմն նոր լուր, որ դու բերել ես ինձ, ենթարկուելով այդպիսի վըտանդներին և նեղութիւններին:

— Ի հարկէ: Բայց միթէ դուք կարծում էք որ՝ այդ լուրը չարժէր դորան:

— Եւ դու պարգև ես սպասում դրա համար:

— Գոնէ, եթէ ձեզանից պարգև ստանամ, պատասխանեց գը-Մօնսը, — կարող էք հաւատացած լինիլ որ՝ դա գողացուած չի լինիլ:

— Խորհուրդ եմ տալի բեզ, սիրելիս, սպասել մեծ պարոն Ռոբերին, Պելոպոնէսի իշխանին: Նա կտայ ձեզ պարգևը:

Մատիօ դը-Մօնսը վերցրեց սեղանից բիրեղեայ շիշը, լցրեց մի բաժակ գինի և ծանր խմելով ասաց.

— Ուրեմն, կեցցէ՛ Պելոպոնէսեան Ռոբերը: Այժմ կասեմ նոյնպէս, որպէս և ձերդ պայծառափայլութիւնը — հա՛ որպիսի շնորհակալութիւն: Ես թռչունի թռիչքի արագութեամբ անցնում եմ գրեթէ աշխարհի կէսը, դառնում եմ նաւաստի որ՝ ծառայեմ ձեզ, հագնում եմ — թող Աստուած ներէ ինձ — եկեղեցու պաշտօնեայի հանդերձը, այդ օրհնած հանդերձով ենթարկւում եմ վտանգին ջրվէժ (աղբիւր) դառնալ, ինչպէս Մովսէսի ժայռը, — և փոխանակ զարմանալու իմ ճարպիկութեան և վարպետութեան վերայ, ձերդ պայծառափայլութիւնը բարեհաճում էք ծաղրել ինձ:

— Չնայելով բոլոր ցանկութեանս, ինձ շատ դժուար է, սիրելիս, զարմանալ ձեր ճարպիկութեան վերայ:

— Ինչո՞ւ այդպէս դժուար է:

— Այն պատճառով, սիրելիս, որ՝ երբ Կոմս դը-Շամպլիտը գնում էր Պելոպոնէսից, դուք գնացիք նորա հետ

ի՜չ թէ նորա համար որ՝ վերադառնայիք աւետել ինձ ժառանգ-
նշանակելու մասին, այլ այդ նշանակելը խափանելու համար:

Երբ կոմս դը-Լամպլիտը գնում էր այստեղից, նա
խոստացաւ ձեզ որ՝ եթէ մի տարի և մի օրից յետոյ նա
ինքը չի վերադառնայ և չի ուղարկի մի ուրիշին իւր փո-
խանակ, իշխանութիւնը Պելոպոնէսի վերայ կը պատկանի ձեզ:
Ձերդ պայծառափայլութիւն, հօ չէ՞ք մոռացել այդ խօսքերը,

— Ըստ լաւ յիշում եմ, անհամբերութեամբ պատաս-
խանեց Վիլլարդուինը:— Նոյնպէս յիշում եմ որ՝ դուք գնա-
ցիք Լամպլիի Ի ետեւից այն խորհրդով որ՝ ոչ միայն խափա-
նէիք նորա վերադարձը, այլև ուրիշի ուղարկելը այստեղ:
Լաւ չէ՞ յիշողութիւնս:

— Հիանալի է: Բայց լաւ էք յիշում նոյնպէս թէ
ե՞րբ գնաց այստեղից Լամպլիտը:

— Յոյս ունիմ, պատասխանեց կուսակալը ժպտալով:—
Եթէ չեմ սխալուում— մարտի տասներկուսին:

— Իսկ այսօր:

— Այսօր սեպտեմբերի երեսունն է: Բայց ի՞նչ է դո-
րանից հետեւում:

— Երեսունն է, այո՛: Եւ ձերդ պայծառափայլութիւնը
կարծում է որ՝ Պելոպոնէսի դաթան այնքան անհամ է որ՝
թողնում են նորան պաղել ամբողջ եօթը ամիս և ոչ ոք չէ՞
ցանկանում տեսնել նորա համը: Եթէ իմ ճարպիկութիւնը
չլինէր, որը դուք չէք ընդունում, վաղուց արդէն Պելոպո-
նէսը կ'սոնարհէր նոր իշխանին:

— Մի՞թէ Լամպլիտը այդպէս շապում էր, գոչեց Վիլ-
լարդուինը: Ի՞նչ, նա վախենում էր որ՝ ես Մօրէն կ'ոչնէի
գրպանիս մէջ:

Մաաիօ դը-Մօնսը ըմպելով էլի մի բաժակ թշշան գի-
նուց, որ պատրաստած էր Լամպլիտայում, սկսեց իւր պատ-
մութիւնը:

— Դեռ նոր էինք հասել այն երկիրը, որը տալիս է
մեզ այս հիանալի գինին, երբ մի քանի նշաններ արդէն
սկսեցին անհանգստացնել ինձ: Եղբորորդու չափազանց յար-
գանքը և ուղարկութիւնը դէպի հօրեղբայրը և հօրեղբօր
չափազանց գգուանքը դէպի եղբորորդին, կասկածելի թուե-
ցան ինձ:

Աերջապէս մի անգամ ես լսեցի ինչպէս Շամպլիտը հարցնում էր Ռօբէրից թէ՛ տեսն՞ւ է նա երբ և իցէ թարմ թուզի համը: Այդտեղ ես հասկացայ որ՝ վտանգը մօտ է և համոզեցի կոմսին ամենից առաջ գնալ Փարիզ և ներկայանալ թագաւորին, իւր աւատական իշխանին:

Այդպիսով անցել էր երկու ամիս մարտի տասներկուսից յետոյ. մի ամիս էլ անցաւ պատրաստութիւնների մէջ: Ռօբէրը կամենում էր ուղեկցել իւր հօրեղբօրը, բայց ես, գովաբանելով երիտասարդի արժանաւորութիւնները, առաջարկեցի հօրեղբօրը թողնել նորան իւր փոխանորդ իբրեւ ժամանակաւոր կառավարիչ Շամպանիի: Փարիզում գործերս գնացին աւելի լաւ. այնտեղ ինձ օգնում էին պալատի գայթակղութիւնները և կոմսի սէրը դէպի զբօսանքները: Օրերն անցնում էին բախտաւոր արագութեամբ: Բայց մի անգամ նկատեցի որ՝ կոմսը յօրանջեց Վաւ նշան. ուրեմն նա սկսել է ձանձրանալ. չիցէ թէ յանկարծ յիշէ գործերը և ի միջի այլոց Պելոպոնէսի գործերը, մանաւանդ որ՝ եղբորորդու բարեկամական գրութիւնները հասնում էին ամեն օր:

Պէտք էր գործ գնել ազգու դեղ: Փիլիպպոս Օգոստոս թագաւորի պալատականների մէջ կար մի կապուտաչեւոյ գեղեցկուհի. նորան յանձնեցի բժշկել կոմսին: Բժշկութիւնը յաջողեցաւ. կոմսը դադարեց յօրանջել, իսկ ես դարեցի անհաստատանալոց:

— Մինչև այժմ ես քեզ նոյնն եմ տեսնում, ինչպէս ձանաչել եմ, առաց Վիլլարդուինը: Յետո՛յ:

— Յետո՛յ:— Երբ ես բոլորովին հաւատացած էի թէ նաւը գնում է յաջողակ հողմով, յանկարծ տեսայ որ՝ նա թերուեցաւ: Այս ինչ է, մտածում եմ, ո՞րտեղից է փչում քամին. ո՞ր կողմիցն է խուժքը: Առաջ մակերևոյթի վերայ ոչինչ չէր երևում: Վերջապէս ինձ յաջողեցաւ գտնել խուժքը պալատի ծառայանոցների խորքերում, դա երևեցաւ մի օտարականի կերպարանքով— յոյնի Արապից, որ կոչւում էր, որպէս ինձ ասացին, Յօհան Նօնն: Ոմանք համարում էին նորան իբրեւ հասարակ ձանապարհորդ. այլք համարում էին իբրեւ Ելլադայի իշխանի գաղանի դեսպան, ուղարկուած Քրանսիայի թագաւորի մօտ: Առ հասարակ նորան ստիպւ էին

նկատում և նորա մասին սակաւ տեղեկութիւն ունէին։ Այնու առաւել տարօրինակ թուեցաւ ինձ կոմսի յաճախական խօսակցութիւնը նորա հետ. ես սկսեցի դիտել և շուտով նկատեցի որ՝ այդտեղ իսկ էր կարիճը։

— Այդտե՛ղ, Ի՞նչ կարող էր լինել դա։

— Գուցէ ձերդ պայծառափայլութիւնը կօգնէք ինձ բացատրել այդ։

— Ե՛ս, Ի՞նչպէս։

— Պետարալիֆասը, Ելլադայի իշխանի աները, այստե՛ղ է։

— Այո՛, գրեթէ մի ամիս է։ Բայց դու ի՞նչ ես եզրակացնում դորանից։

— Գուցէ նորա այցելութիւնը կապ ունի նոննի դեսպանութեան և կոմս Շամպլիտի որոշմունքի հետ։

— Կոմսի որոշմունքի հետ՝ խլե՛լ ինձանից Մօրէի իշխանութիւնը։ Կարծեմ, դու սխալում ես։

— Ի՞նչպէս։ Միթէ ձերդ պայծառափայլութեան յայտնի չէ՞ թէ՛ ինչո՞ւ Պետարալիֆասը եկել է Պելոպոնէս։

— Նորա ասածով՝ եկել է իւր կալուածքները տեսնելու, պատասխանեց Վիլլարդուինը։ Իսկ ինձ թւում է թէ՛ նա եկել է ամուսնացնելու նպատակով իւր թոռնուհին իմորդի Գոդֆրիդի հետ։ Ցեմնո՞ւմ ես, նորան ուրեմն աւելի ձենառու է պահել իմ կողմը քան թէ լինել իմ դէմ։

— Ուրեմն նա խնդրե՞ց Գոդֆրիդից ամուսնանալ իւր թոռնուհու հետ, հարցրեց Մատիօն, մտածելով։

— Ոչ բացայայտ կերպով. բայց նորա բոլոր վարմունքը այդ է ցոյց տալի։

— Ա՛խ, եթէ այդպէս է, ուրեմն ես բոլորը հասկանում եմ, գոչեց Մատիօն։

— Ի՞նչ ես հասկանում։

— Որ Պետարալիֆասը ամենախորամանկ աղուէս է, որպիսին երբևիցէ մեծացրել է Կ. Պօլսի արքունիքը։

— Նոր գիւտ չէ այդ, Ժպտալով ասաց Վիլլարդուինը։ Բայց այժմ ինչե՞ց ես տեսնում այդ։

— Ինչպէս երևում է, Ելլադայի իշխանը այնպիսի մարդ չէ որ՝ պղտոր ջրի մէջ ձուկ որսայ. կարծը ձգելուց առաջ նա կամենում է իմանալ թէ՛ ինչ տեսակ ձուկ կհանէ։

Դորա համար իսկ ուղարկել է նա իւր աները որ ամենից առաջ վարպետութեամբ զննէ տեղագրութիւնը:

— Նորան հարկաւոր չէր պոքան զգուշութիւն, ասաց Վիլլարդուինը: Իմ և Թէոդորի միջի ընտանեկան կապը շատ օգտակար է Թէոդորի շահերին. երկու պոքպիսի իշխանը միասին մի կայսր արժեան:

— Ի հարկէ, պատասխանեց դը-Մօնսը. բայց ձեզանից մէկը դեռ ևս իշխան չէ: Այդ իսկ պատճառով՝ ուղարկելով այստեղ իւր աները տեղ բռնելու եթէ ձերդ պայծառափայլութիւնը կհաստատուի իշխանութեան իրաւունքի մէջ, Թէոդորը միւսնոյն ժամանակ ուղարկել է Նօնին կոմս Շամպլիտի մօտ տեղեկանալու թէ՛ արդեօք ձեզ վերայ կհաստատուի Փօրէի իշխանութիւնը:

— Շատ կարելի է, ասաց Վիլլարդուինը. ես ճանաչում եմ Թէոդորին, բայլը դնելուց առաջ նա շօշափում է գետինը ոտքով:

— Ահա՛ սյսպէս Նօնը սկսեց ամեն տեղ ժողովել տեղեկութիւններ, ելումուտ անել, դիտել, հարցուփորձ անել, և այնքան աղմուկ յարոյց որ՝ սաիպեց կոմսին յիշել Պելոպոնէսի մասին: Իսկ ես ամեն կերպ աշխատում էի հեռացնել նորանից այդ իսկ յիշելը: Նօնը դուրս եկաւ ոչ յիմար մարդ, նա շուտով հոտ առաւ որ՝ բամին փչում էր Ռօբէրի կողմը և մտածեց որ՝ աւելի հեշտ էր և ապահով առաքասաները բամու կողմը դարձնել, քան թէ մաքառել նորա դէմ: Այնուհետեւ ես տեսայ որ՝ մենք յաղթուած էինք, և սկսեցի գործ դնել բոլոր ջանքերս ժամանակը քաշքշելու համար: Բայց շուտով հասկացայ որ՝ այդպիսի վարմունքս կարող էր կասկածելի կացուցանել ինձ. ուստի ես փոխեցի գործողութեանս եղանակը և դարձայ եռանդուն պաշտպան Ռօբերի շահերին: Եւ երբ նկատեցի որ՝ նորա նշանակելը անխափանելի է, իսկոյն նման գրեցի նորան, բացատրեցի իմ ջանքերը նորա մասին, իմ յոյսերը, և մի քանի օրից յետոյ ստորագրեցի այն վկայականը, որը կարգում էր նորան Փօրէի իշխան:

— Դո՛ւ ստորագրեցիր:

— Բաւական չէ այդ. ես ինքս տարայ այդ վկայականը երիտասարդ Շամպլիտին Բուրգօն բաղաբը, որպէս

և իւր հօրեղբոր մտերմական նամակները և հրահանգները:

—Նոցա մէջ նա յիշում էր ի հարկէ և այն խոստմունքը, որ տուել էր ինձ:

—Ո՛հ, դորա մասին ես մոռացայ, որովհետև նամակները ես գրեցի:

—Ինչո՞ւ արդեօք, ասաց Վիլլարդուինը, միթէ նա չեմացաւ յետոյ իւր հօրեղբորից կամ Նօնից:

—Հօրեղբորից չէր կարող իմանալ, որովհետև կոմսը գնաց Իտալիա այն իսկ օրը, երբ ես գնացի Բուրգօն, Նօնից նոյնպէս, որովհետև ինքը Նօնը չգիտէ այդ: Որպէս զի նորա գլխի մէջ չմանէին աւելորդ տեղեկութիւններ, ես առաջարկեցի նորան գնալ ինձ հետ միասին Ռօբէրի մօտ, որ նա կանէր ի հարկէ և առանց իմ առաջարկութեան:

—Ռօբէրը երևի շատ շնորհակա՞ւ էր ձեզանից:

—Կարող էք ձեզ երեւակայել: Նա շինեց ինձ իւր առաջին խորհրդակիցը և երկու օր չէր անցել որ՝ նա արդէն յայտնեց ինձ Ելլադայի իշխանի առաջարկութիւնը, որը արել էր Նօննի ձեռքով: Եւ գիտէ՞ք—որպիսի առաջարկութիւն:

—Կարելի է իշխանը առաջարկել էր իւր աղջկայ ձեռքը:

—Այո՛, այդ իսկ է:

—Եւ Ռօբէրը...

—Ընդունեց առաջարկութիւնը:

—Ընդունեց:

—Ի հարկէ ընդունեց, բայց պայմանով—եթէ օրիորդին կհաւանէ:

—Է՛հ, դորա մասին կասկած չէ կարող լինել:

—Եթէ դուք այդպէս էք հաւատացած որ նա կհաւանէ օրիորդին, ասաց դը-Մօնսը, աւելի վատ նորա համար:

—Ինչո՞ւ:

—Որովհետև Վլաքիայի իշխանի աղջիկը պէտք է Գօդֆրիդի կին լինի:

—Է՛հ, ի՞մ թանկագին Մատիօ, ասաց Վիլլարդուինը անմեղօրէն ժպտալով. —մենք կվերադառնանք մեր Շամպա-

նիւն և կսկսենք կաղամբ բուսցնել հայրական ագարակում: Ո՞վ կը կամենայ ազգակցիլ մեղ հետ:

— Շատ գեղեցիկ եթէ այդպէս է, խնդրում եմ ձերդ պայծառափայլութիւնից ագարակապան կարգել ինձ: Բայց եթէ յանկարծ, որպիսի և իցէ անակնուճնի դիպուածով դուք կմնաք Մօրէի իշխան...:

— Այն ժամանակ ուրիշ բան կլինի, պատասխանեց Վիլլարդուինը: Այն ժամանակ Աննան արժանի կլինի Գոդֆրիդի կնութեան, եթէ որևիցէ ուրիշ տեսակ դարսողութիւնները... բայց ինչո՞ւ խօսենք դատարկ բաների վրայ: Մինչև մարտի տաճաներկուքը մնում է կարծեմ էլի հինգ ամիս և 12 օր, այսինքն՝ այդ միջոցին Ռօբէրը կարող է գալ հինգ անգամ իւր իշխանութիւնը ստանալու համար:

— Ա՛խ, հինգ ամիսը դեռ ևս հինգ դար չէ, ասաց դը Մօնսը: Տեսնենք: Դէ՛ առ այժմս մնաք բարին, ձերդ պայծառափայլութիւն:

— Ի՞նչպէս. դու արդէն գնում ես: Բայց ո՞ւր:

— Ի՞նչպէս ուր: Այնտեղ, ուր ինձ կոչում են իմ պարտաւորութիւններս: Ես գնում եմ Մօրէի իշխանի մօտ. ես պէտք է նորա հետ լինիմ, երբ նա կգայ այստեղ ընդունել կառավարութիւնը:

— Դէ՛հ, բարի՛ ճանապարհ, սիրելիս: Գոնեա դու ինձ զգուշացրիր յարմար ժամանակ, և ես կպատրաստուիմ ընդունել իշխանին ինչպէս վայել է:

— Առանց ամենայն կասկածի: Բայց... որ չմոռանամ ամենագլխաւոր բանը, յանձնեցէք ինձ 8 հազար ոսկի:

— Բայց ինչո՞ւ ձեզ այդ:

— Նորին բարձրութեան, Մօրէի իշխանի ճանապարհածախք:

— Ա՛խ, ահա՛ նոր բան: Ձեր հանձարեղ խելքով դուք մտածում էք որ՝ ես պարտաւոր եմ վճարել նորա ճանապարհածախքը:

— Եւ ձերդ պայծառափայլութիւնը բոլորովին կհամաձայնուիք ինձ հետ երբ կլսէք իմ պատմութեան վերջը: Այն օրից սկսած, երբ Ռօբէրը կարգեց ինձ իւր խորհրդակից, իմ առաջին խորհուրդն այն էր որ՝ նա պէտք է մտնի իւր նոր կալուածքի մէջ ոչ իբրեւ դպրոցից արտաքսած աշա-

կերտ, այլ փառաւոր և շքեղ կերպով: Այս միտքը ընդունուեցաւ ոգւորութեամբ, բայց սորա իրագործելու համար հարկաւոր էր փող: Փոխանակ թոյլ տալու Ռօբէրթին ուղարկել մի ուրիշ մարդ փող գտնելու համար, ես առաջարկեցի նորան ուղարկել ինձ իսկ Փարիզ դորա համար: Բայց միևնոյն ժամանակ հարկաւոր էր որ՝ ձերդ պայծառափայլութիւնը նմանապէս իմանար թէ ինչ է լինում և ստանար ամեն բանի մասին շուտափոյթ և հաստատ տեղեկութիւն: Ձեզ մօտ ուղարկելու ոչ ոք չունէի, և ես առհասարակ ոչ ոքին չեմ հաւատում բացի ինձանից: Ահա՛ այսպէս դուրս եկայ Բուրգօնից դէպի Փարիզ, և ուղիղ եկայ Լա-կեդեմոն:

— Ի՞նչպէս, միթէ դու այդպէս արիր: Բայց Փարիզը աւելի մօտ է Շամպիտից քան թէ Լակեդեմոնը, ասաց Վիլլարդուէնը զարմացմամբ:

— Ի հարկէ աւելի մօտ է, պատասխանեց Մատիօ դը Մօնսը ծիծաղելով: Բայց տասնևհինգ, քսան օր զանազանութիւնը մեծ բան չէ: Բացի դորանից՝ Փարիզում որքան ժամանակ կհարկաւորէր ինձ փոխատուներ գտնելու, նոցա հետ բանազնացութիւն վարելու փոխառութեան մասին, գրաւի մասին, և Աստուած գիտէ երբ կստանայի գումարը: Աւելացրէք դորա վերայ և աշխտեղի անիծուած օրը իւր տենդով: Իսկ այստեղ... ես եկայ առաւօտը և գնում եմ երեկոյին, որովհետեւ ձերդ պայծառափայլութիւնը իսկոյն և իսկ կհամարէ ինձ ութը հազար ոսկին:

— Դու կարծում ես:

— Բնաւ չեմ կասկածում: Եթէ ես կվերադառնամ դատարկ ձեռքով, ես կ'կորցնեմ Ռօբէրթի համակրութիւնը. իսկ նօսնը կդառնայ նորա առաջին խորհրդատուն և կուղարկէ նորան ձեզ մօտ պստեղ թւերի վերայ:

— Դու կամենում ես գնալ այսօր երեկոյին:

— Ուղեկիցը սպասում է ինձ:

— Ուղեկիցը:

— Այո՛, Յօհան Նօննը:

— Ի՞նչ ես ասում, սիրելի Մատիօ, գոչեց Վիլլարդուէնը: Ուրեմն այդ մարդը այստեղ է:

— Նոյն իսկ օրը, երբ Ռօբէրը ընդունեց Նօննի առա-

ջարկութիւնը, ես նկատեցի որ՝ նա սկսեց պատրաստուիլ ճանապարհի համար և իմացայ որ՝ նա գնում է Պետրալի-
Փասի մօտ տեղեկութիւն տալու բոլոր անցքի մասին: Ահա՛
այդտեղ առաջին անգամ միտք յղացաւ գլխումս գնալ Փա-
րիզ: Ես գնացի մինակ և հասայ Մարսէլ մի քանի ժամով
առաջ Ելլադայի իշխանի դեսպանից: Տեղեկանալով թէ ո՞ր
նաւով է գնում նա, իսկոյն հասարակ նաւաստիի պաշտօ-
նով վարձուեցայ այդ նաւի վերայ: Յաջողակ բաժին ան-
վտանգ արագութեամբ հասցրեց մեզ մինչև Պոնտիկո: Այդ-
տեղ նօսնի հետ պատահեցաւ կերպարանափոխութիւն. նա
դուրս եկաւ իւր օթեանից լեռնական հովուի հագուստով,
կամ լաւ ասել՝ լեռնային արջի ձեով: Լաւ օրինակը չէ
պէտք արհամարհել. կէս ժամից յետոյ ես հագնուած էի
վարդապետի շորով: Նօննը ճանապարհ ընկաւ և առաջին
իսկ նշաններից ես նկատեցի որ՝ նա ուղեորուեցաւ դէպի
Լակեդեմոն: Ես հետեւեցի նորան իբրեւ ստուեր և այսօր
հասայ այստեղ մի երկու ժամով նորանից առաջ: Ես գիտեմ
որ՝ նա չէ կարող ձեռք ալստեղ մի օրից աւելի և կերթայ
այսօր երեկոյին: Ուրեմն եթէ ես կամենում եմ ձրի կատա-
րել վերադարձս, չեմ կարող ժամանակ կորցնել:

Վիլլարդուփնը բացեց իւր պահարանը, հանեց ութը
քսակ ոսկով և տուեց Մատիօ դը-Մօնսին:

— Բայց միտդ պահիր, ի հարկէ, որ՝ ես տալիս եմ
այս գումարը փոխարինաբար: Ես այնքան հարուստ չեմ
որ այդպիսի ընծաներ տամ:

— Ի հարկէ փոխարինաբար, ասաց դը-Մօնսը. եթէ
կկամենաք—այս փողը կարող է տալ ձեզ քսան տոկոսիք:

— Աստուած չանէ, գոչեց Վիլլարդուփնը: Դու ինձ
ըհճու ես համարում, ի՞նչ է: Օրինաւոր տոկոսիք, սիրե-
լիս: Մենք չպէտք է օր առաջ նուազացնենք իշխանի ար-
դիւնքները:

— Օրինաւոր տոկոսիք, ահա՛ բախտ, ասաց դը-Մօնսը
ձեռքերը շփելով: Այժմ ես հաւատացած եմ որ՝ Ռօբէրը
ինձ կկարգէ Պելոպոնէսի ելեմտից նախարար:

— Դէ՛հ, գնա՛ ուրեմն ստացիր քո նախարարական
պաշտօնը, ասաց կուսակալը: — Իսկ բեզման չէ՞ հար-
կաւոր:

— Ամենևին ոչինչ. նոննը ծախսում է: Մնա՛ք բարին, ձերդ պայծառափայլութիւն, և ցտեսութիւն... Հինգ ամսից յետոյ:

Մասիօ դը-Մոնսը վերկացաւ, խնամքով ուղղեց իւր արեղայական վերարկուն, իջեցրեց աչքերի վերայ վեղարը, և երբ բարձրացաւ վարագոյրը, նա դուրս գնաց, ինչպէս արդէն ասացինք, խորին ողջոյն մատուցանելով կուսակալին:

4

ԱՍՊԵՏԱԿԱՆ ՄԵՆԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ամբոսը խումբ խումբ, բերանը բաց, կանգնած էր հանդիսաւոր ընթացքի առաջ, որին առաջնորդուս էր Վիլլարդուինը, կամ այս կողմ այն կողմ էր բաշտում նորան ճանապարհ աւուլ համար և ողջունում էր բարձրաձայն կեցցեներով: Աղաղակը սաստիկ էր, օդը թնդում էր կեցցէներէց:

Ամբոսի մէջ կար մի մարդ, որ ամենից աւելի յափշտակուած էր երևում փայլուն հանդէսով: Երբ կուսակալը իւր պաշտականներով անցնում էր նորա մօտից, այդ մարդը, որ ոչ այլ ոք էր եթէ ոչ մեզ արդէն ծանօթ հովիւր Վլաքից, սկսեց սաստիկ աղաղակել:

— Կեցցէ՛ նորին պայծառափայլութիւնը, Պելուպոնէսի կուսակալը. կեցցէ՛ երևելի իշխան Պետրալիֆասը:

— Եւ ընդ նմին հովիւր կառաղի կերպով շարժում էր օդի մէջ ձեռքերը, և կարծես թէ կամենալով աւելի դժուար նոցա շարժմունքին՝ զարկեց իւր կաշու գլխարկով Պետրալիֆասի ձիու ճակատին: Խրանած ձին բարձրացրեց առաջին երկու ոտը օդի մէջ և քիչ մնաց որ՝ դուրս նետէր թամբից իւր վերայ նստողին:

— Ա՛խ, յիմար, գոչեց ծերունին, երկու ձեռքով պինդ բռնելով թամբի գլուխը:

Բայց հովիւր հզօր բազուկով բռնեց ձիու սանձը և ասաց.

— Ներեցէ՛ք, պայծառափայլ տէր ներեցէք. ես ոչ թէ

դիտամամբ, այլ անգղուշաբար: Ես մի աղքատ հովիւ եմ
Վլաքից: Ներեցէ՛ք ինձ, աէ՛ր:

— Կորցրէ՛ք այդ լիրբը, հրամայեց Վիլլարդուինը:

Ձինուորները մօտ վազեցին արդէն, որ հրամանը կա-
տարեն, բայց հովիւը բռնելով Պետրալիֆասի ձեռքը՝ շա-
րունակում էր ներողութիւն խնդրել նորանից: Ամբոխի մէջ
լուում էր ծիծաղ և շշուկ: Յանկարծ Պետրալիֆասը զգաց
որ իւր ձեռքի մէջ դնում են մի նամակ. նա ուշադրու-
թեամբ նայեց հովուի վերայ:

— Դա օտարական է, իմ հայրենիքից, ասաց Պետրա-
լիֆասը Վիլլարդուինին: Մեր վլաքները դեռ ևս շատ ան-
տաշ են. ներեցէ՛ք դորան իմ սիրոյ համար՝ դա յափշա-
կուել էր աւելորդ եռանդով: Թողլ տուէք ինձ ներս ա-
նեմ դորան կրկէսը:

— Ինչպէս կամենում էք, պատասխանեց կուսակալը:

Եւ օգուտ քաղելով ըրպէից, երբ ոչ որ չէր նայում
նորա վերայ, Վիլլարդուինը նայեց հովուի վերայ երկար
և զննող հայեացքով:

Այդպէս հովիւը միացաւ հանդիսաւոր ընթացքի հետ,
որով և շարժեց մեծ նախանձ բնիկների մէջ, որոնք փոքր
ինչ առաջ խօսում էին նորա հետ և ամենևին չէին սպա-
սում, որ այդ օտարականը նոցանից յաղթող հանդիսանար:
Բայց լեռնականը ոչինչ ուշադրութիւն չդարձնելով իւր վե-
րայ ամեն կողմից թափած ծաղրանքին, մտաւ կրկէսը Պետ-
րալիֆասի ետևից:

Այդ ահագին շինութիւնը ներսից զարդարուած էր
ծիրանի և թանկագին վարագոյրներով: Նստարանները լի
էին զարդարուն, ոգևորուած բազմութեամբ: Միայն մի օ-
թեանը, ամենաբարձրը ամփիթէատոնում և զարդարուա-
ծը շքեղ կերպով, մնում էր դատարկ: Այժմ և դա լցուե-
ցաւ կուսակալի շքեղազարդ պալատականներով:

Շուտով կրկէսի դուռը փակուեցաւ: Երկու ծայրում
սեղաւորուեցան մարաջախաները կարգը պահպանելու հա-
մար: Կրկէսի մէջ սեղը դուրս եկան զարդարած ձիերով
երկու յայտարարողներ, նոքա կարդացին բարձր ձայնով
ասպետական մենամարտութեան կանոնները, ուշադրութիւն
խնդրեցին հանդիսատեսներից և յայտարարելով— սէ՛ր առ

կանայս, պատի՛ւ քաջ ասպետներին, նշան առւին փողերի հնչունքներով, որ մենամարտութիւնը սկսւում է:

Իսկոյն մինը միւսի ետեւից, երկար շարքով, սկսեցին հրապարակ դուրս գալ երեւելի բարօնները, որոնք բաժանել էին Պելոպոնէսում Բիւզանդեան կայսրութեան մնացորդները: Ամենից առաջ ընթանում էր Ալլարդուինի որդին:

Գօգֆորիդի ոսկեղօծ զէնք ու զրահը փայլում էր նորա ծիրանի և ոսկեթելով բանուած վերարկուի ծալքերի տակից: Նորա սաղաւարտը զարդարուած էր ծիրանի փետուրով. առաջի կողմի վերայ ձևանում էր նիզակ, որի սուր ծայրը հասնում էր ամպերին:

Փայլուն ասպետը վեհ հպարտութեամբ անցաւ հրապարակը, մօտեցաւ կուսակալի օթւանին, իրեցրեց նիզակը և ազնւութեամբ գլուխ առեց կանանց և իւր հօր: Յետոյ բռնեց առաջին տեղը, որ նշանակած էր մենամարտողների համար:

Ամենից յետոյ հրապարակ դուրս եկաւ Աթէնքի իշխանի դեսպանը, Գօաիէն: Նորանից առաջ մտնող ասպետները արդէն շարժում էին գովաբանութեան շշուկներ. բայց այդ փառաւոր և փայլուն ասպետի երևալը յարոյց ընդհանուր ոգևորուած աղաղակներ: Ամենքը տեսան, որ նորա վերարկուի վերայ, որ ծածկում էր ձիւնի պէս փայլող արծաթի զրահը, կային շինած Աննայի տոհմական նշանակի ծաղիկները: Վերարկուն կապտագոյն էր և զարդարած արծաթի ասաղիկներով. սաղաւարտի փետուրները նոյնպէս կապտագոյն էին և առաջի կողմի վերայ փայլում էր ադամանդեայ ասող այս նշանաբանով:

«Նորան (Աննային) միայն, որ փա՛յլում է անելի պայծառ քան թէ հազարաւոր աստղեր»:

Պողպատի սաղաւարտի տակից փռւում էին շքեղ բարօնի ուսերի վերայ խիտ ոսկեգոյն գանգուրները: Երբ սրնթաց անցնելով հրապարակը, Գօաիէն հասաւ կուսակալի օթւանին, նա յանկարծ իւր ձին կանգնացրեց պնպէս որ՝ դա առաջին ոտներով ծունկ չոքեց, իսկ ինքը ասպետը կիրթ քաղաքավարութեամբ գլուխ առեց կանանց: Աննան շառագունուելով, պատասխանեց նորա ողջունին գլուխը

Թեթև Խոնարհեցնելով, և ամբողջ ամփիթէատրոնը դղրդաց ծափահարութիւնից:

Ասպետները շարունեցան կրկէսի պատի տակը երկու կողմից, ազատ Թողնելով բոլոր մէջտեղի տարածութիւնը: Երբ որ ամենքը տեղաւորուեցան իւրեանց տեղերում, նշան տրուեցաւ մենամարտութեան սկզբին:

Մենք չենք կամենում նկարագրել այստեղ մենամարտութեան դանազան երևոյթները, մենամարտողների հմտութիւնը և բաշտութիւնը, նոցա շարժուածքների գեղեցկութիւնը և արագութիւնը, նոցա միմեանց հանդիպելու եռանդը, որք ազդու ապաւորութիւն էին գործում հանդիսականների վերայ:

Վիլարդուինի որդին, որ շատ հմուտ էր զինուորական արուեստի մէջ, մենամարտում էր առաջ մէկը մէկի դէմ երեք հակառակորդների հետ—Գօսիէ դը-Ռօնշէրի, Պատրասի բարօն Վիլհէլմ Ալեմանի և Գիւլի դը-Նիվելէի հետ: Առաջին ասպետին Գօդֆրիդը զինաթափ արեց, երկրորդի երկու նիւակը կոտրեց, իսկ երրորդին դուրս նետեց թամբից:

Բայց յաղթողը ստիպուած էր նահանջել եռանդուն և յաղթական Հիւգօ դը-Բրիէրի առաջև: Այս նոր մեծամարտողը հետզհետէ յաղթեց Գօդֆրիդին, Հիւգօ Լիլլացուն և երիտասարդ բարօն Լիւկասին: Բայց դը-Բրիէրի բաշտութիւնը պէտք է նահանջէր Ռաուլ դը-Տուրնէի հարուածի ճշտութեան առաջև:

Բայց հազիւ թէ յայտարարած էր վերջին յաղթողի յաջողութիւնը, ահա՛ սպառնացող և գոռոզ դէմքով նորա դէմ դուրս եկաւ, նորա մշտական թշնամին—Բարօն Ռօբէրտ դը-Լա-Տրէմուալ: Սակայն այս անգամ նորա գոռոզութիւնը կոտրուեցաւ և ստորացաւ Ռաուլի հանդարտ հմտութիւնով: Հանդիսականները բաւականութեամբ նայում էին թէ ինչպէս մեծամիտ և ինքնահաւան Լա-Տրէմուալը, ստորութեամբ խայտառկուեցաւ հակառակորդից, որին ամենքը սիրում էին նորա հեզութեան և պարզութեան համար:

Յաղթուած Ռօբէրտից յետոյ առաջ եկաւ Ժան դը-Նէ-յիլի: Երեք-չորս բայլ առաջ դնելով, նա տեսաւ որ՝ իւր հակառակորդը սաստիկ թուլացել է իւր յաղթութիւնն—

ըից յետոյ, և բաղաքավարութեամբ խոնարհեցրեց իւր նիւզակը Ռաուլի առաջև, չկամենալով օգուտ բաղել յաջողակ հանգամանքից, թէպէտև իրաւունք ունէր առ այն: Դը-Նէ-յիլին սպասուում էր մինչև որ Ռաուլը բոլորովին հանգըստացաւ: Պետրալիֆաւը, օգուտ բաղելով այդպիսի ընդմիջումից, կամեցաւ փոքր ինչ շարժողութիւն տալ իւր զառամաւ և թուլացած յօգուածներին և դուրս գնաց կուսակալի օթեանից: Վիլլարդուինը նկատեց որ հովիւը իբր միամտաբար հետևեց Պետրալիֆաւին:

Ռաուլի յոգնած ձեռքը չէր կարող երկար ընդդիմանալ Բարօն դը-Նէյիլի թարմ ուժին, որ նման էր անշարժ ժայռի և նա նահանջեց:

Վերջապէս հանդէս դուրս եկաւ մենամարտողներից վերջին ասպետը, երիտասարդ Գօտիէն: Եթէ հանդիսականներն բոլոր հայեացքները, բոլոր ուշադրութիւնը դարձրած չլինէր այդ մենամարտութեան վերայ, ուր ամենաքաջ մենամարտողների դէմ դուրս էր եկել ամենագեղեցիկ և նազելի հակառակորդը, շատերը կարող էին նկատել որ Աննան յանկարծ գունատուեցաւ:

Ծարաւը շարունակուում էր երկար. Գօտիէն ցոյց տուեց որ՝ նազելութիւնը ամենևին արգելք չէ քաջութեան և թեթեւաշարժութեան: Վերջապէս, մենամարտողները նետուեցան միմեանց վերայ. նոցա երիվարների զրահապատ կուրծքերը զարնուեցան շառաչիւնով և յետոյ նստեցան ետևի ոտների վերայ: Բարօն դը-Նէյիլին դէպի առաջ թեքուեցաւ որ՝ վերջին հարուածը ապ Գօտիէին, որով և կվերջանար նոցա մարաւը, բայց Գօտիէն օձի ճարպիկութեամբ խոյս տուեց հարուածից և թեթև կերպով հպելով նիզակով հակառակորդին, որ խիստ շատ էր թեքուել, դուրս նետեց նորան թամբից:

Կատաղի ծափահարութիւններ, ոգևորուած աղաղակներ հնչեցին ամբողջ ամբիթեատրից: Աննայի այտերը վառուեցան. դողողուն ձեռքով վերցրեց նա արծաթի աստղերից հիւսած պսակը և մեկնեց այն յաղթողին: Գօտիէն, շնորհակալութիւն յայտնելով ձեռքի շարժմունքով ծափահարող հասարակութեան, մօտենում էր արդէն կուսակալի օթեանին մրցանակը ստանալու համար, որը

բաղցր էր նորան մանաւանդ որ՝ ապլիս էր այնպիսի հրաշալի ձեռքը:

Յանկարծ վերաբերեալ հնչեց փողի ձայնը:

Բոլորի հայեացքները զարմացմամբ ուղղուեցան դէպի դուռը: Հրապարակ էր մանում մի անյայտ ասպետ: Երեսօթածէր փակում էր նորա երեսը, ձին սևածոյր էր, նա ինքն հագուած էր սև շորերով: Նորա վերայ չէր երևում ոչինչ զարդ, ոչինչ նշան:

Այդ նոր մենամարտողի անակնկալ երևալը շարժեց ամփիթէսարում մի բրթմեջուռ, որ նման էր մերկից օրորուած անառի ձայնին: Գօտիէն դարձաւ նորա կողմը և սպասում էր: Սև ասպետը կանգ առաւ հրապարակի մէջ տեղ և միայն անշարժ: Գօտիէն մօտեցաւ նորան:

—Ասպետական օրէնքներն, ասաց Գօտիէն, պատուիրում են մենամարտողին հրապարակ դուրս գալիս բաց անել երեսը, կամ գոնէ ներկայացնել որևիցէ նշան, իւր աշխուական ծագման: Իսկ իմ սեփական կանոնն է—երբէք չհրաժարուել ինձ առաջարկած մենամարտութիւնից: Եթէ դուք անպատճառ ցանկանում եք անյայտ մնալ, ասպետ, ես յարգում եմ ձեր ցանկութիւնը և պատրաստ եմ մարտ մանել ձեզ հետ:

Մարտը սկսուեցաւ: Հակառակորդների հանդիպումը շարժեց հանդիսականների մէջ զանազան զգացմունքներ: Գօտիէն դեռ երբէք չէր ցուցած այնչափ նազելիութիւն շարժմունքների մէջ, այնչափ ճարպիկութիւն զինախաղութեան մէջ. կարելի էր կարծել որ՝ մի որևիցէ զարմանալի մեքենայ կառավարում էր ձիուն և նորա հեծեալին իւրեանց յաջողակ շարժմունքների մէջ: Գօտիէի նիղակը խաղում էր ձեռքում իբրև մի ձկուն եղէգն: Այդ նազելի ասպետի ամեն մէկ բայլից յետոյ, ամեն մէկ զարկից յետոյ, զարմանքի ձայներ էին շարժւում գործին հմուտ մարդոց մէջ: Սև ասպետը, ընդհակառակն, առաջին բայլից ցոյց տուեց այնպիսի անհմտութիւն, այնպիսի անփորձութիւն այդ աշխուժարժողութիւնների մէջ որ՝ ոմանց մէջ ծիծաղ շարժեց, այլոց մէջ անհամբերութիւն: Շատերը սաստիկ արանջում էին որ՝ այդպիսի անփորձ մենամարտողը համարձակուեցաւ դուրս գալ ասպետներից լաւագոյնի դէմ:

Բայց եթէ խորհրդաւոր ասպետին պակաս էր նազելութիւնը և ճարպիկութիւնը, որ հարկաւոր են պղպիսի վարժողութիւնների համար, նա վարձատրում էր բոլոր պղպակասութիւնները անօրինակ ուժով և զարմանալի բաշտութեամբ: Փոխանակ պաշտպանուելու Գօտիէի յաջողակ յարձակումներին հաշուած խուսափումներով, սև ասպետը, ինչպէս կատաղած նետում էր հակառակորդի վերայ ու չինչ ուշադրութիւն չդարձնելով հարուածներին, որ զարմանալի արագութեամբ թափւում էին նորա վերայ: Նա ցանկանում էր մարտ մտնել նորա հետ առանց զէնքի, նա հասկանում էր որ՝ միայն ուժով, և ոչ թէ ճարպիկութեամբ կարող էր ձեռք բերել յաղթութիւնը: Բայց որ կողմ և դառնում էր խորհրդաւոր ասպետը, ամեն տեղ հանդիպում էր Գօտիէի նիզակին, որ կարծես թէ հազարաւոր կախարհական շրջաններ էր բոլորում նորա չորս կողմը: Աերջապէս սև ասպետը, իբրև առիւծ, որ զգում է թէ կռիւ է մտել հզօր թշնամու հետ, դողալով կատաղութիւնից, պատրաստ աւելի շուտով մեռնել քան թէ անձնատուր լինել յաղթուած, երկու քայլ նահանջեց և մոլեգնաբար նետուեցաւ Գօտիէի նիզակի վերայ: Նիզակն իբրև մի եղեգն փշրուեցաւ եռանդուն անծանօթի կուրծքի վերայ: Այն ժամանակ ձգելով իւր նիզակը, սև ասպետը յարձակուեցաւ երկտասարդ ասպետի վերայ, բռնեց նորան իւր երկաթի ձեռքերով, հանեց թամբից և ձգեց գետնին: Գօտիէն ընկած էր անուշ և կարծես թէ անշունչ:

Հանդիսականների մէջ լսուեցան սարսափելի գոչումներ, բայց դոցա բոլորին ծածկեց մի սոսկալի, յուսահատական ճիւղ, որ հնչեց. «Իլլարդուինը օթեւանից: Աննան ուշաքնաց ընկաւ կուսակալի կնոջ ձեռքերի վերայ: Արծաթի պսակը, որ բռնած ունէր յաղթողին յանձնելու համար, ընկաւ ձեռքից և թաւալուեցաւ հողի մէջ: Սև ասպետը դարձաւ դեպի օթեւանը և մի վայրկեան նայում էր այն կողմ: Բայց փոխանակ վերցնելու գետնից պսակը, որ իրաւունքով, նորան էր պատկանում, խորհրդաւոր մեղամարտողը ձիու գլուխը դարձրեց և դուրս վազեց կրկեսից: Ոչ ոք չէր կարողանում ասել ռոտեղից եկաւ նա և ուր անյայտացաւ....

Այսպէս մեծամարտութեան հանդէսը վերջացաւ ընդհանուր շփոթութիւնով. ոմանք աշխատում էին ուշի բերել Գօտիէին, այլք խռնուում էին Աննայի չորս կողմը: Ամենքը խօսում էին խորհրդաւոր ասպետի վերայ:

5

ՀԵԼԼԵՆ ԵՒ ՓՐԱՆԿ

Միւսնոյն օրը երեկոյին Առիւծ Խամարէթը, մռայլ և վրդովուած, քայլում էր յետ ու առաջ իւր սենեակի մէջ: Առաւտեան անցքը յայտնի էր բոլոր քաղաքին և ամեն տեղ խօսում էին սև ասպետի երեւալու, Գօտիէի յաղթուելու և Աննայի ուշագնացութեան վերայ: Ի հարկէ՝ այդ բոլոր պատմութիւնները չափազանցրած էին զանազան կերպով, ոմանք մինչև անգամ ասում էին թէ՝ Գօտիէն մեռել է, իսկ միւսները հաւատացնում էին թէ՝ մեռել է Աննան:

Ջարմանալի չէ, եթէ՝ այդ բոլոր լուրերը հասան և Խամարէթին և շփոթեցին նորան: Նա տարուբերում էր երկու զգացմունքի մէջ — մէկը քարշում էր նորան գնալ Պետրալիֆասի մօտ և տեղեկանալ Աննայի առողջութեան մասին. միւսը, լի՝ հպարտութեամբ և դառնութեամբ, պահում էր նորան: Վերջապէս՝ երկար մաքառումից յետոյ, Առիւծը ընտրեց առաջին որոշմունքը. երկու անգամ ելաւ նա տանից և երկու անգամ վերադարձաւ: Յետոյ ելաւ և դնաց դէպի ծերունի յոյնի տունը: Պետրալիֆասը նստած էր պարտիզում Աննայի հետ, նարնջենու ստուերի տակ:

Խամարէթը մտաւ մռայլ, գրեթէ գազանական դէմքով: Իսկ երբ տեսաւ մատաղահաս օրիորդի աչքերը լացած, երեսը դեղնած, և վշտից կնճռոտած դէմքը, նա մեղմացաւ և նորա խստութիւնը անդի տուեց ցաւակցութեան: Խամարէթը մերձեցաւ Պետրալիֆասին և ցածիկ ձայնով ասաց թէ՝ լսելով Աննայի տկարութիւնը եկել է տեղեկանալու թէ ինչ է պատահել նորան:

Աննան շնորհակալութիւն յայտնեց նորան հայեացքով — նա լաւացաւ, բայց տակաւին հիւանդ է: Սև աս-

պետի երևալը սարսափելի աղբեցութիւն գործեց նորա վերայ:

— Սե ասպետի, զարմացմամբ ասաց Խամարէթը:

— Ո՛չ, պատասխանեց Աննան, հաւատացնում եմ ձեզ — շոբը, ծանր հոտը...

— Ես չեմ սխալուում, ասաց Պետրալիֆասը. երբեմն մենք ենթարկուում ենք անբացատրելի զգացմունքներին: Ես դիտում էի բեզլ ձէնց որ երևեցաւ այդ խորհրդաւոր մե- նամարտողը, յանկարծ երեսդ բոլորովին գունատուեցաւ. աչքերդ, իբրեւ շղթայած, հետեւում էին նորա ամեն մէկ շարժմունքին: Երբ նա յաղթեց, ես նկատեցի որ՝ վրդով- մունքը, որ նա շարժեց բո մէջ, սպառեցին բո յոժերը:

— Բայց, գուցէ զգացմունքը գէպի թամբից դուրս նետած ասպետը...: Եթէ այդպէս է, ձեր վրդովմունքը ի զուր էր. ասպետը կենդանի է և առողջ և բոլորովին Լա- ւացել է իւր ընկնելուց յետոյ:

— Ա՛խ, բոլորովին լաւացել է, գոչեց Աննան, կար- մընելով: Յետոյ աւելացրեց — յիրաւի, մեր կանացի թոյլ ջը- ղերը չեն կարող դիմանալ այդպիսի տեսարաններին:

Խամարէթը նայեց նորա վերայ երկար, գննող աչքով: Նորա հայեացքից մատաղահաս օրիորդը խոնարհեցրեց աչ- քերը: Առիւծը վեր կացաւ և կամենում էր գնալ:

— Ի՛նչպէս, որդիս, դուք այդպէս շուտով գնում եք, ասաց Պետրալիֆասը բռնելով նորա ձեռքը:

— Ես լսեցի, ասաց լակեդեմոնացին շեշտով, որի մէջ լսուում էր ծաղրանք, որ Աննայի ցաւակցութիւնը դէպի յաղթուածը և տանլութիւնը գէպի յաղթողը շատ փնասել են նորա առողջութեան: Այժմ, բարեբախտաբար, տեսնում եմ որ՝ ասպետի լաւանալու լուրը վերստին վարդեր բացեց նորա պստրի վերայ: Գնում եմ ձեր մօտից բոլորովին հանգստացած:

Այդ միջոցին մտաւ ծառան և յայտնեց կուսակալի գալուստը:

Պետրալիֆասը շտապով գնաց առն, խնդրելով Խա- մարէթից սպասել, որովհետեւ գործ ունէր նորա հետ խօ- ւելու Վիլլարդուինի գնալուց յետոյ: Ընդունելով կուսակա- յին, Պետրալիֆասը տարաւ նորան ամենաշքեղ սենեակը:

—Ասացէք խնդրեմ, ասաց Վիլլարդուինը, ի՞նչպէս է գեղեցիկ Աննայի առողջութիւնը: Ես անհամբերութեամբ ցանկանում եմ իմանալ այդ: Զապէլը ասաց ինձ որ՝ թողէ՛ք և նորան տակաւին շատ թոյլ դրութեան մէջ:

—Նորին պայծառափայլութիւնը, պատասխանեց Պետրալիֆասը, ցուցեց իմ թոռնուհուն կատարեալ մայրական կարեկցութիւն: Սկզբում մենք յիշաւի վախեցանք, բայց պիտի Աննան գրեթէ բոլորովին առողջ է:

—Նա վախեցաւ սև ասպետից, և ոչ ի զուր. նորա երեւալը շատ անակնկալ էր և անվայել, իսկ շարժմունքները շատ կոպիտ:

—Ինձ թւում է որ՝ Աննայի վերայ ամենից աւելի ներգործեց այն ծածուկ և խորհրդաւոր դրութիւնը, որը բռնել էր ասպետը: Ձերդ պայծառափայլութեան գուցէ յայտնի է—ո՛վ էր թագնուած այն սև երեսածածկի տակը:

—Հակառակորդը չպահանջեց որ՝ նա բաց անէր երեսը, իսկ դորանից յետոյ ես իրաւունք չունիմ պահանջել գաղտնիքի յայտնելը: Մենամարտողների ցուցակի մէջ նա պատուիրել էր գրել իւր անունը սմբ. ասպետ: Ո՛վ և լինէր նա, մենք պիտի խոստովանուենք որ՝ նա անվեհեր էր, և եթէ ընտել չէր ասպետական մենամարտութիւններին, յամենայն դէպս երևում էր որ՝ մօտ ծանօթ էր զինուորական գործին: Դուք այսօր միայն առաջին անգամ տեսաք այդպիսի հանդէս. ի՞նչպէս հաւանեցիք:

—Այդպիսի հանդէսները ինձ թւում են բոլորովին արժանի աշխարհիս ամենաքաջ ազգին, շողորթութեամբ պատասխանեց ծերունին: Դա տաքացրեց ծերութիւնիցս պահած արիւնս և զարթեցրեց օրախ մէջ երիտասարդութեանըս յիշատակները:

—Իսկ իմ մէջ, իմ պատուական բարեկամ, հանդէսը շարժեց աւելի քաղցր յիշատակներ. դա յիշեցրեց ինձ իմ թանկագին հայրենիքս, ես ներկայացրի ինձ Շամպայնի ազնիւ ասպետների մէջ. ինձ թւում էր որ՝ ես նորից անանում էի աչքիս առաջև հայրենիքիս և՛ անառնները, և՛ դաշտերը, և՛ օիրելի դէմքերը, որք ժպտում էին ինձ ծրնուելուս օրը, և՛ առնը, ուր խաղում էի մանկութեանս ժամանակ: Պատերազմների և վրդովմունքների մէջ անցու-

ցած կեանքից յետոյ մենք արհեստավոր յիշում ենք մեր մատակ հասակի խաղաղ տեսարանները: Այդ ժամանակ հեռուից ժպտում է մեզ հայրական տան սիրելի տեսարանը, մենք երազում ենք տերեւախիտ և սառեւերաւոր ծառը, որի ստուերում մենք խաղում էինք, և վճիտ գետը, ուր մենք գնում էինք լողանալու: Այդպիսի յիշատակների ժամանակ մեզ պատում է մի անյաղթելի ցանկութիւն— դնել թափառական ցուպը այն անկիւնում, որտեղից վերցրել ես նորան մի ժամանակ: Ես զգում եմ, տէր իմ Պետրալիֆաս, որ՝ կեանքի երեկոյին մենք ձգտում ենք դէպի այն յարկը, որտեղից դուրս ենք եկել առաւօտը: Այո ընդհանրապէս ես միայն մի փափագ ունիմ—վերադառնալ Քրանսիա և փորել գերեզմանս նոյն ծառի տակ, ուր է և հօրս գերեզմանը:

—Է՛հ, մտածեց Պետրալիֆասը, ի՞նչ է նշանակում այս բանաստեղծութիւնը. չլինի՞ թէ և սորան հասել է որ և իցէ տեղեկութիւն:

Յետոյ գաղտուկ ձգելով Վիլլարդուինի վերայ մի զըննող հայեացք, ծերունին ասաց.

—Բայց, երևի Աստուած չի կատարի ձեր ցանկութիւնը, որովհետեւ ամբողջ Պելուպոնէսը խնդրում է նորանից բոլորովին ուրիշ բան: Ձեր ներկայութիւնը դեռ ևս շատ երկար հարկաւոր է այս երկրի բարօրութեան համար: Վիլլարդուինը երևի թէ չլսեց այդ շողորորոթող խօսքերը, որովհետեւ փոխելով խօսակցութիւնը նա հարցրեց.

—Իսկ ձեր հայրենակիցը, ի՞նչ եղաւ նա:

—Իմ հայրենակիցը, ասաց Պետրալիֆասը շփոթուած, ի՞նչ հայրենակից:

—Այն, որ դուք ներս առապք կրկէսը:

—Ա՛խ, դուք չէք մոռացել նորան. նա մի խեղճ հովիւ է Վլաքից, Յետունեան լեռների բնակիչ:

—Բարի՞ լուրեր է բերել ձեզ ձեր իշխանի մասին:

—Լժուրեր... իշխանի մասին... նա չէ բերել ինձ ոչինչ լուր:

—Ա՛, ուրեմն նա ոչինչ լուր չէ բերել ձեզ, իսկ ես կարծում էի թէ բերել է:

—Եւ ոչ մի փոքրիկ լուր: Ես նորան բոլորովին չէի էլ ձանաչում մինչև այսօր: Ես տեսայ որ՝ նա այստեղ օտա-

րական էր, իմ հայրենիքից, և ես ցանկացայ ներս տանել նորան կրկեսը:

—Եւ շատ լաւ արիք:

Յետոյ Վիլլարդուինը նայելով իւր չորս կողմը, կարծես թէ կամենում էր ստուգել թէ արդեօք մի լսող չկայ, ցածացրեց ձայնը:

—Ես գիտեմ ձեր փորձառութիւնը և իմաստութիւնը, սկսեց նա, և ես ցանկանում եմ խորհրդակցել ձեզ հետ մի գործի մասին, որ շատ մեծ նշանակութիւն ունի ինձ համար:

Չնայելով իւր հմուտութեան ծածկել այն, ինչ որ ըզգում էր, ծերունի պալատականը, լսելով այդ խօսքերը, չկարողացաւ զսպել իւր շրթունքների ջղային շարժողութիւնը:

—Պատրաստ եմ ձեզ ծառայել, ձերդ պայծառափայլութիւն, պատասխանեց նա:

—Ես իմացայ, շարունակեց Վիլլարդուինը, որ՝ Աթէնքի իշխանը մտադիր է առաջարկել իմ որդի Գօդֆրիդին ամուսնանալ իւր եղբոր աղջիկ Հեզլինէի հետ: Ի՞նչ խորհուրդ կտաք. համաձայնումեմ նորա առաջարկութեան թէ ոչ: Ես կկատարեմ բոլորը, ինչ որ ձեր փորձառութիւնը կթելագրէ ինձ:

—Աթէնքի իշխանը, ասաց Պետրալիֆասը, խորը ներշնչելով օդը ինչպէս մի մարդ, որ ազատուել է ներքին ծանր բեռից, և իւր դէմքին աւելով ամենախորամիտ կերպարանք, ասաց.

Այդ գործի մասին հարկաւոր է մտածել խորունկ: Այո, Թէրան և Աթէնքը ձեր ասն բանալիներն են, և իմ կարծիքով ձեզ համար օգտակար է որ՝ այդ բանալիները լինին բարեկամի ձեռքում, և աւելի լաւ է ազգականի ձեռքում: Միանալ նորա հետ, ով որ կարող է լինել միշտ ձեզ օգտակար պատնէշ, կլինի իմ աչքին շատ խելացի և նպատակայարմար ձեր կողմից:

—Դուք այդպէս էք կարծում, ասաց Վիլլարդուինը: Ընորհակալ եմ խորհրդի համար. ես այդ չեմ մոռանայ, երբ հարկաւոր կլինի Ասացէք ձեր նազելի Աննային որ՝ նորա առողջանալը շատ ուրախացնում է ինձ:

եւ Վիլլարդուֆներ, դուռն տալով ծերունուն, դուրս գնաց: Անցնելով տան շէմքը, նա ասաց ինքն իրան.

— Ուրեմն այն հովիւը Վլաքից ոչ այլ որ էր եթէ ոչ 'սօննը:

6

ՍԵՒ ԱՍՊԵՑ

Պետրալիֆոսի հեռանալուց յետոյ Խամարէթը ստիպուած էր մնալ Աննայի հետ միայնակ. նա առաջ գնաց մի քանի քայլ և թիկն տուեց ծառին, օրիորդի հանդէպ:

— Ասպետակոն մենամարտութիւնը տեսնելուց յետոյ՝ մնում էք դուք արդեօք հաստատ ձեր նախկին կարծիքի մէջ այդպիսի մենամարտութիւնների մասին, հարցրեց չըքնառ յոյնուհին, անվստահութեամբ նայելով Խամարէթին:

— Ցեսնելուց յետոյ աւելի ևս պնդում եմ իմ կարծիքի վերայ:

— Ինչպէս, դուք կամենում էք հաւատացնել ինձ որ՝ քաջութեան այդ ազնիւ արապայառութիւնը չչարտեց ձեր սիրտը:

— Քաջութիւն, ասաց Խամարէթը: Ասպետներից ամենափառաւորը ունի այդ գեղեցիկ յատկութիւնը աւելի քիչ, քան թէ անտառի գայլը կամ լեռնաքնակ արջը: Քաջութիւն: Բայց արժէ՞ արդեօք հանդիսաւոր կերպով ցոյց տալ այդ յատկութիւնը:

— Ա՛խ, ես չեմ կարող ներել ձեզ այդ, պատասխանեց Աննան ժպտալով: Ես հասկանում եմ որ՝ դուք պատերազմում էք քաջերի հետ, — այդ ձեր գործն է, բայց որ՝ դուք յարձակւում էք նոյն իսկ քաջութեան վերայ...

— Երբ մարդս պաշապանում է ամեն յարկը, որի տակ ծնունդ է, երբ նա պաշապանում է կնոջը, որ առել է նորան Աստուած, երբ պատերազմում է հայրենիքի համար օտար յափշտակողների դէմ, այն ժամանակ քաջութիւնը աղնուանում է, որպէս և այն չնչին մետաղը, որ գործիք է լինում (զէնք) նորան:

—Իայց այն սև ասպետը, ասաց Աննան խորամանկութեամբ նայելով Խամարէթին, այն ասպետը, որ յաղթեց այսօր քաջերից քաջագունին, երևի համաձայն չէ ձեր կարծիքի հետ:

—Ընդհակառակն, պատասխանեց Խամարէթը, նա կարծում է բոլորովին այնպէս, ինչպէս որ և ես:

—Գուցէ և ուղիղ է ձեր ասածը, ասաց Աննան: Ինձ ասացին որ՝ նա իբր գնացել է մինչև անգամ չարժանացնելով վերցնել պսակը, որը նա ստացել էր արժանապէս, և չպահանջելով իւր հակառակորդից ձին և զէնքը, թէև իրաւունք ունէր իւր քաջութեան յաղթանակ կազմել նոցանից:

—Նա երևի մտածեց, ասաց Խամարէթը, որ՝ չարժէր վերցնել փոշու մէջ թաւալուած պսակը և նա ամենևին չէր ցանկանում զարդարուիլ թափերական յաղթանակներով:

—Դուք խօսում էք նորա մասին, ասաց Աննան ազդու ժպիտով, այնպէս որ՝ կարծես թէ ճանաչում էք այդ խորհրդաւոր ասպետին: Ձէ՞ք կարող արգեօք մի բան ասել մեզ նորա մասին:

—Այո՛, ես ճանաչում եմ, ճանաչում եմ նորան, պատասխանեց լակեդեմոնացին: Իմ շրթունքներս դեռ երբեք սուտ չեն արասանել, իսկ իմ անխոհեմ սիրտս չէ կամենում ծածկել ձեզանից և՛ ոչինչ: Դուք գիտէք իմ կարծիքը այդ հանդէսների մասին և ինձ չէք մեղադրի պարծեցողութեան մէջ, եթէ ես ասեմ որ՝ սև ասպետը յիրաւի ես եմ: Հաւատացէք ինձ, այս ասելով ամօթից կարմրում եմ:

—Ո՛րպիսի պերճ խօսքեր էք ասում դուք. կարմրում էք: Ես բոլորովին չեմ հաւանում թէ ինչպէս կարող էք դուք խօսել ամօթի մասին այդպիսի դէպքերում:

—Ծաղրեցէ՛ք ինձ, ստեցէ՛ք ինձ, ասաց Առիւծը դառնութեամբ: Ես ինքս ինձ առում եմ: Երբ լսեցի ձեր հրճուանքը այդ հանդէսների առիթով, ձեր զարմանքը դէպի նոցա մէջ մասնակցող ասպետները, երբ տեսայ որ՝ դուք պարգև էք բաժանում այդ օտարականներին քաջութեան համար, որպիսի պարգևը բացասում էք առ ձեր հայրենակիցներին, մի զարմանալի, մի ծիծաղելի անձնասիրութիւն, չեմ թագցնում—մինչև անգամ մի նախանձ մտաւ

սրախ մէջ և ես անձնատուր եղայ այդ տղայական զգացմունքին և դուրս եկայ կրկեսի հրապարակը: Բայց ես արդէն շատ խորը զղջացի:

— Դուք զղջացիք որ՝ ինձ միջոց տուիք զգալ իմ նախապաշարմունքների աներաւացիութիւնը, որ զէնքը ձեռին ապացուցիք մեր ազգի քաջութիւնը և արժանացաք, փոխանակ ձեր կողմից արհամարհած արծաթի պսակի, յաղթութեան պսակին և ընդհանուր զարմանքին: Միայն մի բանի մասին դուք կարող էք զղջալ և ափսոսալ—որ հրապարակ չդուրս եկաք բաց երեսով, ճակատը բարձր. ամէնքը պէտք է իմանային, որ յաղթողը—Յոյն է:

— Ի՞նչ հարկաւոր էր, դառնութեամբ պատասխանեց Խամարէթը. փախստականները փաթաթուում և թաքնուում են իւրեանց ամօթի մէջ, նոքա չեն երևում ճակատը բարձր աշխարհի երեսին:

— Ա՛խ. ուրեմն այժմ ես պէտք է պաշտպանեմ ձեզ այն մեղադրանքներից, որ դուք բարդում էք ձեր վերայ, գոչեց Աննան: Միթէ միայն դուք էք, որ չգիտէք թէ ձեր փառաւոր յաղթութիւնների համբաւը տարածուած է ամբողջ Արևելքում: Ես յիշում եմ թէ որպիսի անհամբերութեամբ սպասում էր հայրս տեսնել Պելոպոնէսի պաշտպանին. և երբ դուք ժամանեցիք Արտա...:

— Ձեր հայրը տեսաւ մի մարդ, որ կրում էր իւր ճակատի վերայ յաղթութեան կնիքը և որ բարդում էր իւր ոտների վերայ սարկութեան շղթաները...:

— Հայրս տեսաւ այն մարդուն, որ դիւցազնաբար պաշտպանում էր Լակեդոմոնի պարիսպները և յաղթուեցաւ միայն այն ժամանակ, երբ ամբողջ պատնէշները ընկան հոսանքից, որ հեղեղեց ամբողջ Պելոպոնէսը:

— Լակեդոմոնի պարիսպները, պատասխանեց Առիւծը, գլուխը շարժելով: Ընորհակալ եմ պալատանի համար, որ դուք աշխատում էք լցնել իմ սրտի վերքերի վերայ: Բայց կ'արժանանակ, երբ Լակեդոմոնը չուներ ոչինչ պարիսպներ—նոցա տեղը բռնում էին նորա զաւակների կուրծքերը: Այն ժամանակ թշնամին երբէք չէր տեսնում իմ հայրենիքի օջախներից դուրս եկած ծուխը: Կային օրեր, երբ Լակեդո-

մոնի երեք հարիւր բաղաբացիների մարմինները կանգնեցրին ամբողջ Ասիայի հոսանքը:

Ինչո՞ւ այդ օրերը այլևս երբէք չեն վերադառնում. գիտէ՞ք թէ ի՞նչը ջնջեց նոցա ընդմիշտ վիճակի դպրութեան մէջ: Գիտէ՞ք թէ ի՞նչը գլորեց շղթայակալ Յունաստանը Հռոմայեցիների ոտի տակ. ի՞նչը խոնարհեցրեց նորան Փրանկների երկաթի ձեռքի տակ, երբ նա ոտի էր կանգնել կռթնելով խաչի վերայ:—Մարդասպան երկաղառակութիւնը, այդ նզոված հրէշը, դժոխքի ծնունդը:

—Այդ տեսուր մաքերը ճնշում են ձեզ, ասաց Աննան ցաւակցութեամբ: Բայց ո՞վ կարող է կանգնեցնել ճակատագրի անիւը:

—Բայց մեր Յունաստանը, շարունակեց Խամարէթը, այնպէս գեղեցիկ է. այստեղ մշտական դարունք է: Այս երկիրը ստեղծուած է բախտաւորութեան համար, սրբազնացած է ազատութեամբ: Այո՛, Աննա՛, մենք վախկոտ ենք և փախտական: Ապա թէ ոչ, տեսնելով մեր հայրենիքը գերութեան և սարկութեան մէջ բարբարոսների ձեռքին, մենք պիտի կարմրէինք նայելով մեր հովիտների վերայ—ազատութեան այդ հին պատերազմական դաշտերի վերայ, նայելով մեր սարերի վերայ—մեր հին փառքի այդ արձանների վերայ. մենք պիտի կարմրէինք այն անուան համար, որը կրում ենք, մենք պիտի կարմրէինք յիշելով մեր նախնիքներին, և այն ժամանակ չէինք վազի յաղթութեան բաժակից կրկեսներում... մեր նախնիքները, երբ չէին մեռում յաղթող, գիտէին մեռնել:

Խամարէթը խաչեց կուրծքի վերայ ձեռքերը և կորացրեց նորա վերայ իւր դեղնացած երեսը:

Աննան վերկացաւ և թեթեւ կերպով բռնելով ձեռքը ասաց.

—Առի՛ւծ, Առի՛ւծ, նայեցէք արեգակի վերայ. նա լըցնում էր երկինքը իւր ճառագայթների փայլմանքով, իսկ այժմ և նա մարում է արեւմաքի մթութեան մէջ: Դա ընդհանուր օրէնք է և ազգերը չեն կարող զերծ ձալ դորանից: Մի՛ վրդովուիք Աստուածային նախասահմանութեան դէմ:

—Ո՛չ, գոչեց Խամարէթը, մեր հայրենիքի անկուճ

կատարուեցաւ ո՛չ Աստուծոյ նախասահմանութեամբ, այլ դա դէի գործ էր, երկպառակութեան դէպք: Արեւը մայր մտաւ, բայց վաղը նա դարձեալ կը արձրանայ իւր փառքի բոլոր շքեղութեամբ: Ե՛ւ Յունաստանը՝ կարող է բարձրանալ այդպէս, եթէ միութեան հրեշտակը կիջնի նորա վերայ: — Աստուած տայ, ասաց Աննան: Դա մի աշխիւ ցանկութիւն է, և իմ սիրտս միանում է դորա հետ բոլոր ոգևորութեամբ:

— Ձեր սիրտը միանում է դորա հետ, ոգևորուած բացականչեց Խամարէթը: Ո՛հ, միթէ Աստուած լսեց իւր ժողովրդի աղօթքներին. միթէ նա ուղարկեց հրեշտակը, որ առաջնորդէ մեզ դէպի ազատութիւն: Հրեշտակ, Աստուած, որ պարգևեւ է ձեզ հրեշտակային գեղեցկութիւն, չլինի թէ ուղարկել է ձեզ երկրի վերայ բերել դորան խաղաղութեան և միութեան աւետիքը—ազատութեան պարգևները: Ձեր մի հայեացքը, ձեր մի ժպիտը—և ահա՛ կը բոցբոցի բոցը սրտերի մէջ, և մեր հին կայսրութեան յօշոտած անդամները կ'միանան, կ'կազմեն մի ամբողջութիւն, անյաղթելի իւր միութեան մէջ, — և ալեկոծութիւնից ազատուած բեկորներից կ'կանգնի վերստին Բիւզանդիայի սրբազան գահը...

— Ամէն, արտասանեց մի ձայն բամակից—դա Պետրալիֆան էր:

— Այո՛, ո՛րդիս, դա մեծ փափագ է: Մենք ամենքս ի հարկէ միանում ենք ձեր ցանկութեան, բայց այն երկրում, ուր իշխում է Վիլլարդուինը, այն տան մէջ, որտեղից նա դուրս գնաց միայն այս րոպէիս, աւելի խոհեմութիւն կ'իներ, հաւատացէ՛ք ինձ, զսպել քան թէ յայտնել այդ ազատսիրական խանդերը:

— Ես երբէք չեմ ծածկիլ իմ կարծիքս հայրենիքիս ներկայ դրութեան մասին և իմ ցանկութիւնս ազատել նորան. և այժմ չեմ ծածկիլ այդ նորա նուաճողներից:

— Հաւատացէ՛ք իմ փորձառութեան, պատասխանեց Պետրալիֆասը, — ծառերը պտուղ են տալի միայն այն ժամանակ, երբ նոցա արմատները ծածկած են հողի տակ: Բայց նախատելով որդուս, ես պէտք է նախատեմ և աղջկաս. Բնչպէս դու, Աննա՛, կ'արողացար այն աստիճան յափշտակուել ազգասիրական ոգևորութեամբ որ՝ մոռացար

מחלקת המחקר
המרכז הלאומי
למחקר ולמחקר
המרכז הלאומי
למחקר ולמחקר